

Titel: Frygt og Bæven

Citation: "Frygt og Bæven", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K4*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Finn Hauberg Mortensen, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 1998 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-fb-kom-root.pdf> (tilgået 12. juli 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K4

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.
[Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Frygt og Bæven** : jf. Fil 2,12, hvor Paulus skriver til filipperne: »Derfor, mine kære, I, som altid har været lydige: Arbejd med frygt og bæven på jeres frelse, ikke blot som da jeg var til stede, men endnu mere nu i mit fravær«.

I trykt udgave: Bind 4 side 99 linje 1

◀ **de silentio** : lat. fra tavsheden el. om tavsheden.

I trykt udgave: Bind 4 side 99 linje 4

◀ **Was Tarquinius ... nicht der Bote** : ty. »Hvad Tarquinius Superbus sagde i sin have ved hjælp af valmueblomsterne, forstod sønnen, men ikke budbringeren«. Citat fra *Hamann's Skriften*, udg. af F. Roth, bd. 1-8, Berlin 1821-43, ktl. 536-544; bd. 3, 1822, s. 190. Citatet findes også i Valerius Maximus *Sammlung merkwürdiger Reden und Thaten*, overs. af F. Hoffmann, Stuttgart 1829, ktl. 1296, s. 455f. Da Tarquinius Superbus' søn, Sextus Tarquinius, i sin bestræbelse på at bringe byen Gabii under sin fars herredømme, ved list havde fået sig selv anbragt i en magtfuld position i byen, sendte han et bud til sin far i Rom for at høre, hvad han videre skulle gøre. Tarquinius Superbus, der ikke stolede på budet, sagde intet, men førte ham ud i en have, hvor han med sin stok slog hovederne af de højeste valmuer. Dette fortalte budet til sønnen, som da forstod, at han skulle rydde byens mest fremtrædende mænd af vejen.

I trykt udgave: Bind 4 side 100 linje 1

◀ **Hamann** : Johann Georg Hamann (1730-88), ty. filosof og forfatter. Historien om Tarquinius Superbus anfører Hamann i et brev af 29. marts 1763 til J.G. Lindner.

I trykt udgave: Bind 4 side 100 linje 3

◀ **ein wirklicher Ausverkauf** : ty. et virkeligt udsalg.

I trykt udgave: Bind 4 side 101 linje 3

◀ **Marqueur (...)** pointerer : person, der noterer el. optegner noget el. fører pointregnskabet i billardspil (og desuden ofte er tjener i den restauration el. klub, hvor spillet foregår). Betegnelsen omfatter også bankøren ved hasardspil i spillehuse. At pointere er at opregne point, at holde regnskab med stillingen.

I trykt udgave: Bind 4 side 101 linje 5

◀ **Repetent** : en universitetsansat hjælpelærer, der gennemgår de holdte forelæsninger med de studerende.

I trykt udgave: Bind 4 side 101 linje 6

◀ **Indsidder** : person, der altid er hjemme.

I trykt udgave: Bind 4 side 101 linje 7

◀ **at tvivle om Alt, men gaaer videre** : For at sikre erkendelsen gyldighed hævdede den fr. filosof, matematiker og naturforsker René Descartes (1596-1650), at der bør tvivles om alt (lat. »de omnibus dubitandum est«) – en sætning, som SK analyserer i *Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est* (jf. *Pap.* IV B 1). Ved denne metodiske tvivl fandt Descartes, at det eneste, der ikke meningsfuldt lader sig betvivle, er, at den, der tvivler, må være til som tænkende: Jeg tænker, altså er jeg. Her og i det følgende hentydes drillende til især H.L. Martensen og J.L. Heiberg, der i overensstemmelse med Hegels egen bestræbelse på at gå videre end sine filosofiske forgængere ønskede at gå videre end Hegel selv (128,18).

I trykt udgave: Bind 4 side 101 linje 8

◀ **diætetisk** : vedr. levemåde, især med hensyn til indtagelse af mad og drikke.

I trykt udgave: Bind 4 side 101 linje 15

◀ **Cartesius** : det latinske navn for Descartes (101,8).

I trykt udgave: Bind 4 side 101 linje 16

◀ **Memores tamen ... § 28 og § 76** : lat. »Som sagt må vi dog huske, at man kun må stole på dette naturlige lys, for så vidt Gud ikke selv åbenbarer noget, der strider imod det. ... Men frem for alt må vi som den vigtigste regel indpræge os, at vi må tro på Guds åbenbaring som det allersikreste. Og hvis fornuftens lys, så klart og åbenbart det end måtte være, skulle se ud til at vise os noget andet, så må vi kun stole på Guds myndighed, ikke på vor egen dom«. Citat fra Descartes *Principia philosophiae* 1, 28, og 1, 76, jf. *Renati Descartes opera philosophica*, Amsterdam 1678, ktl. 473. Denne udgave har ikke kunnet fremskaffes, men

består formentlig af fire sammenbundne bind; *Principia philosophiae* findes formentlig i bd. 2.

I trykt udgave: Bind 4 side 101 linje 21

◀ **Han har ikke raabt Brand** : dvs. han har ikke gjort noget væsen af det. Til vægternes opgaver hørte alarmering i tilfælde af ildebrand: »*Gade-Vægterne* skal, under deres Bestillings Fortabelse eller anden alvorlig Straf, om de ere forsømmelige eller fraværende, saasnt de mærke Ildsvaade enten paa deres Post eller andensteds i Byen, gjøre Allarm, og Folkene allesteds i Husene med Banken paa Dørene opvække, og med et sært mellem sig vedtaget Tegn og Stød i Fløiten de næste Vægtere, og disse de andre saadant tilkiendegive, derhos raabende: *Brand! Brand!*« Forordning af 24. jan. 1761, jf. *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger*, udg. af J.H. Schou, bd. 4, Kbh. 1795, s. 655.

I trykt udgave: Bind 4 side 102 linje 6

◀ **Ne quis igitur ... p. 2 og 3** : lat. »Så ingen må tro, at jeg her vil meddele en metode, som enhver må følge for at styre sin fornuft rigtigt; for min hensigt er kun at fremstille den, jeg selv har fulgt ... Men så snart jeg havde fuldført den serie af studier (det vil sige ungdommens), efter hvilke man plejer at blive optaget blandt de lærde, så begyndte jeg at gøre mig helt andre tanker. For jeg lagde mærke til, at jeg var viklet ind i så megen tvivl og vildfarelse, at jeg konkluderede, at alle mine forsøg på at lære noget kun havde gjort mig den gavn, at jeg mere og mere havde afdækket min uvidenhed«. Citat fra Descartes *Dissertatio de methodo*, jf. *Renati Descartes opera philosophica* (101,21); *Dissertatio de methodo* findes formentlig i bd. 3 og citaterne på s. 2 og 3 som angivet. Den forklarende parentes er indsat af SK.

I trykt udgave: Bind 4 side 102 linje 10

◀ **den gamle udtjente Strider** : formentlig Sokrates.

I trykt udgave: Bind 4 side 102 linje 21

◀ **Besnærelser** : lokkende fælder.

I trykt udgave: Bind 4 side 102 linje 22

◀ **Insinuationer** : indsmigrelser.

I trykt udgave: Bind 4 side 102 linje 24

◀ **stridt den gode Strid** : jf. 2 Tim 4,7, hvor Paulus om sig selv siger: »Jeg har stridt den gode strid, fuldført løbet og bevaret troen«.

I trykt udgave: Bind 4 side 103 linje 2

◀ **poetice et eleganter** : lat. på poetisk og smagfuld vis.

I trykt udgave: Bind 4 side 103 linje 15

◀ **Extra-Skriver** : løst ansat sekretær i administrationen, hvis opgave det var at renskrive dokumenter og andre officielle papirer, når arbejdsbyrden oversteg det vanlige. Som sådan en ydmyg og underordnet position. Her gøres der en dyd af en sådan skrifters position uden for systemet. I kladden (*Pap. IV B 80,3*) lyder stedet: »Nærværende Forf atter er ingenlunde Philosoph, han er poetice et eleganter og hele hans Existents er kun Poesie, er en Stakkels Extra-Skriver i den danske Litteratur, (...) der helst lukker sin Dør og taler i Løndom«. Efter J.L. Heibergs anmeldelse af *Enten - Eller* beskrev SK sin pseudonym Victor Eremita som en »Forfatter, der, som man seer af Fortalen, helst ønsker at være Extraskriver i Litteraturen, ingenlunde attraaer nogen Ansættelse i Prof. H. Bureau« (*Pap. IV B 38*).

I trykt udgave: Bind 4 side 103 linje 15

◀ **skriver ... Løfter om Systemet** : et hib til den da. filosof Rasmus Nielsen, der indledte sin løbebane som tilhænger af Hegel (128,18). Således udgav han *Den speculative Logik i dens Grundtræk* hæfte 1-4, Kbh. 1841-44, men der udkom kun de fire hæfter, og det sidste slutter midt i en sætning. SK havde tidligere ironiseret over Rasmus Nielsens forehavende i avisartiklen »Aabenbart Skriftemaal« i *Fædrelandet* nr. 904, 12. juni 1842, sp. 7245-7252: »Det er Systemet, Tidsalderen arbejder hen til. Allerede har Prof. Nielsen udgivet 21 logiske §§, der danne første Deel af en Logik, der igjen danner første Deel af en altomfattende Encyclopædi, saaledes som det er antydnet paa Omslaget, uden at dog dens Størrelse videre er angivet, formodenlig for ei at forfærde, da man vel tør slutte, at den bliver uendelig stor« (sp. 7247).

I trykt udgave: Bind 4 side 103 linje 16

◀ **forskriver sig paa ... eller til Systemet** : hentyder til den opgave, som Rasmus Nielsen forløftede sig på, nemlig en dansk introduktion til Hegels logik (103,16). At forskrive sig *til* systemet har karakter af en djævelpagt, at forskrive sig til Djævelen.

I trykt udgave: Bind 4 side 103 linje 16

◀ **Evidents** : indlysende vished, selvfølgelighed.

I trykt udgave: Bind 4 side 103 linje 18

◀ **hiin høflige Gartnersvends i Adresseavisen** : *Adresseavisen* var organet for den københavnske avertering. Avisen bragte stort set intet redaktionelt stof, men havde under det i 1843 officielle navn *Kjøbenhavns kongelig alene privilegerede Adressecomptoirs Efterretninger* indtil 1854 monopol på annoncer og kundgørelser. Fra 1800 udkom avisen seks dage om ugen, og i 1841 var oplaget 7000 eksemplarer. Med gartnersvenden sigtes til en vignette, som *ikke* blev brugt i *Adresseavisen*, men derimod ofte i *Berlingske politiske og Avertissements-Tidende* i forbindelse med annoncer for gartneri og havearbejde. Vignetten forestiller en mand, som i foroverbøjet stilling og med en vandkande i hånden, vander et par buske. Vignetten indgår fx under overskriften »Ledige Tjenester« over følgende annonce i *Berlingske Tidende* nr. 34, 6. feb. 1843, og nr. 39, 11. feb. 1843: »For en, helst ugift Gartner, der er dulig i sit Fag og selv tager Deel i alt forefaldende Arbeide og som tillige kan producere Beviser for Ædruelighed og god Opførsel, er Tjeneste ledig til 1ste Mai, paa Hørbygaard pr. Holbek«.

I trykt udgave: Bind 4 side 103 linje 23

◀ **Recommendationer** : anbefalinger.

I trykt udgave: Bind 4 side 103 linje 24

◀ **Trop ... over i §§** : I 7. scene af J.L. Heibergs vaudeville *Recensenten og Dyret* (1826) vil evighedsstudenten Trop skære sin tragedie *Menneskeslægtsens Ødelæggelse* i lige store stykker og fordele den på to bind af hensyn til den herskende smag; det sker med ordene: »Naar det ikke koster meer at redde Smagen, hvorfor skulde vi saa ikke gjøre det?« Jf. *J.L. Heibergs Samlede Skrifter. Skuespil* bd. 1-7, Kbh. 1833-41, ktl. 1553-1559; bd. 3, 1834, s. 221.

I trykt udgave: Bind 4 side 103 linje 30

◀ **Interpunctions-Videnskaben** : den filologiske videnskab om tegnsætning.

I trykt udgave: Bind 4 side 104 linje 2

◀ **Posekigger** : ringeagtende betegnelse for offentligt ansat toldbetjent, der havde til opgave at undersøge indkommende, toldpligtige varer fx ved en byport.

I trykt udgave: Bind 4 side 104 linje 5

◀ **nedbeder** : nedkalder.

I trykt udgave: Bind 4 side 104 linje 6

◀ **Omnibus** : (134,18). Her sigter SK til hegelianerne, der har aktier i tidens mondæne, filosofiske totalentreprise.

I trykt udgave: Bind 4 side 104 linje 7

◀ **Taarn** : sigter formentlig til Luk 14,28-30, hvor Jesus siger: »Hvis en af jer vil bygge et tårn, sætter han sig så ikke først ned og beregner udgifterne for at se, om han har råd til at gøre det færdigt? – for at man ikke skal se ham lægge en sokkel uden at kunne fuldføre det, så alle giver sig til at håne ham og siger: Den mand begyndte at bygge, men kunne ikke fuldføre det!«

I trykt udgave: Bind 4 side 104 linje 7

◀ **til Lykke og Velsignelse** : almindelig hilsen til dem, der har været til alters.

I trykt udgave: Bind 4 side 104 linje 8

◀ **hiin skjøne Fortælling** : Her og i det følgende citerer og parafaserer SK, undertiden ret frit, 1 Mos 22,1-19: »/1/ Og det skede derefter, at Gud fristede Abraham, og sagde til ham: Abraham, og han sagde: see, her er jeg. /2/ Og han sagde: tag nu din Søn din eeneste, som du haver kier, Isaak, og gak du til Moria Land; og ofre ham der til et Brænd-Offer paa eet af Biergene, som jeg vil sige dig. /3/ Saa stod Abraham

aarle op om Morgenens, og sadlede sit Asen, og tog to af sine Drengene med sig, og Isaak sin Søn; og han kløvede Vedden til Brænd-Offret, og gjorde sig rede, og gik til Steden, som Gud havde sagt ham. /4/ Paa den tredje Dag, da opløftede Abraham sine Øine, og saae Steden langt borte. /5/ Da sagde Abraham til sine Drengene: bliver her for eder med Asenet, og jeg og Drengen vi vil gaae derhen; og vi vil tilbede, og komme til eder igien. /6/ Og Abraham tog Vedden til Brænd-Offret, og lagde paa Isaak sin Søn, men han tog Ilden og Kniven i sin Haand; og de gik begge tilsammen. /7/ Da taledes Isaak til Abraham sin Fader, og sagde: min Fader, og han sagde: see, her er jeg, min Søn! og han sagde: see, Ilden og Vedden, men hvor er Lammet til Brænd-Offret? /8/ Og Abraham sagde: Gud skal see sig om Lammet til Brænd-Offret, min Søn! saa gik de begge tilsammen. /9/ Og der de kom til den Sted, som Gud havde sagt ham, da bygde Abraham der et Alter, og lavede Vedden, og han bandt Isaak sin Søn, og lagde ham paa Alteret oven paa Vedden. /10/ Og Abraham rakte sin Haand ud, og greb Kniven, for at slagte sin Søn. /11/ Da raabte HERRENS Engel af Himmelen til ham, og sagde: Abraham, Abraham! og han sagde: see, her er jeg. /12/ Og han sagde: leg ikke din Haand paa Drengen, og gjør ham intet; thi nu kiender jeg, at du frygter Gud, og haver ikke sparet din Søn, din eeneste for mig. /13/ Da opløftede Abraham sine Øine, og saae, og see, en Væder bag ham hengde i Busken ved sine Horn; og Abraham gik og tog Væderen, og ofrede den til Brænd-Offret i sin Søns Sted. /14/ Saa kaldte Abraham den samme Steds Navn: HERREN skal see; hvilket siges paa denne Dag: paa HERRENS Bierg skal sees. /15/ Og HERRENS Engel raabte til Abraham anden Gang af Himmelen. /16/ Og han sagde: jeg haver soret ved mig, siger HERREN, at fordi du gjorde dette Stykke, og ikke sparede din Søn, din eeneste. /17/ Derfor vil jeg storligen velsigne dig, og meget mangfoldiggjøre din Sæd, som Stierne paa Himmelen, og som Sand, der er hos Havets Bredde; og din Sæd skal eie sine Fienders Port. /18/ Og udi din Sæd skal alle Folk paa Jorden velsignes; fordi at du lydte min Røst. /19/ Saa gik Abraham tilbage til sine Drengene, og de gjorde sig rede, og fore tilsammen til Beershaba; thi Abraham boede i Beershaba« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 4 side 105 linje 2

◀ **det forjættede Land** s: sigter formentlig til 1 Mos 12,1-2 og 17,8.

I trykt udgave: Bind 4 side 105 linje 12

◀ **hiint gudfrygtige Ægtepar ... velsignede** : sigter til beretningen i 1 Mos 18,1-15, hvor det fortælles, at Gud besøgte Abraham og Sara og lovede, at den barnløse Sara skulle føde en søn, skønt både hun og Abraham var højt oppe i årene. Jf. også 1 Mos 21,1-3, hvor det fortælles, at Gud tog sig af Sara som lovet, og at hun fødte Abraham en søn »i hans alderdom«.

I trykt udgave: Bind 4 side 105 linje 13

◀ **Exeget** : bibelfortolker.

I trykt udgave: Bind 4 side 106 linje 1

◀ **Og Gud fristede ... vise Dig** : jf. 1 Mos 22,1-2 (105,2).

I trykt udgave: Bind 4 side 107 linje 2

◀ **Paulun** : telt; uforstyrret opholdssted.

I trykt udgave: Bind 4 side 107 linje 6

◀ **og Isaak med ham** : jf. 1 Mos 22,1-2 (105,2).

I trykt udgave: Bind 4 side 107 linje 6

◀ **ned gjennem Dalen** : Fortællingen i 1 Mos 22 omfatter ikke Sara. SKs skildring bygger på Judits Bog og er afspejlet i en optegnelse i journalen JJ fra maj 1842: »Et ganske fuldendt Exempel paa Romantik finder jeg i det Gamle Testamente, i Judiths Bog, Cap. 10, V. 11: 'Og Judith gik ud, hun, og hendes Pige med hende; men de Mænd af Staden saae efter hende, indtil hun kom ned af Bjerget, indtil hun kom igjennem Dalen, og de ikke kunde see hende mere. Og de gik ret frem i Dalen'« (Pap. III A 197). SK citerer GT-1740 med små ortografiske forskelle.

I trykt udgave: Bind 4 side 107 linje 7

◀ **han omfattede Abrahams Knæ** : Ved at knæle og fatte om en højereståendes knæ udtrykte man i den oldgræske verden sin ydmyghed og respekt. Således nærmer den nødstedte Odysseus sig prinsesse Nausikaa i 6. sang, v. 142, i Homers *Odysseen*, alt imens han overvejer, om han »ydmyg den Deiliges Knæ skulde favne«, jf. *Homers Odyssee*, overs. af Chr. Wilster, Kbh. 1837. Isak bønfaller ikke Abraham om nåde, en sådan bøn rettede derimod Ifigenia til sin far Agamemnon (177,22).

I trykt udgave: Bind 4 side 107 linje 16

◀ **da sværter Moderen sit Bryst** : kilden ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 4 side 108 linje 5

◀ **Skjendselen** : skammen el. vanæren, dvs. barnløsheden.

I trykt udgave: Bind 4 side 109 linje 3

◀ **Hagar og Sønnen ... i Ørkenen** : Sara kunne ikke få børn og opfordrede derfor Abraham til at ligge med den egyptiske trælkvind Hagar; hun fødte ham sønnen Ismael. Det begyndte Hagar at hovre over, så da Sara senere fødte Isak, fik hun Abraham til at jage Hagar og Ismael ud i ørkenen, jf. 1 Mos 21,1-21.

I trykt udgave: Bind 4 side 110 linje 5

◀ **Elieser** : Før Abraham fik Isak, betragtede han Eliezer som sin arving, jf. 1 Mos 15,2.

I trykt udgave: Bind 4 side 111 linje 3

◀ **eendrægtigen** : med fuld indbyrdes overensstemmelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 111 linje 4

◀ **som Løvet i Skoven** : jf. Homer *Iliaden* 6. sang, v. 146-149: »Ligesom Træernes Blade, saaledes er Menneskens Slægter, / Bladene strøes af Blæsten paa Jord, men naar Skovene grønnes, / Skyde der friske paa Grenene frem ved Vaarens Igjenkomst, / Saaledes Menneskens Slægter, een fødes, en anden forsvinder«, *Homers Iliade*, overs. af Chr. Wilster, bd. 1-2, Kbh. 1836; bd. 1, s. 99.

I trykt udgave: Bind 4 side 112 linje 8

◀ **Erindringens Genius** : erindringens værnende ånd. – Genius: lat. en ånd, ofte fremstillet som en vinget yngling, der følger mennesket som dets beskytter og vejleder.

I trykt udgave: Bind 4 side 112 linje 20

◀ **er misundelig paa** : våger over, passer godt på.

I trykt udgave: Bind 4 side 112 linje 22

◀ **forklaret** : stillet i et klarere, tildels idealiserende lys.

I trykt udgave: Bind 4 side 113 linje 5

◀ **Misforstaaelsens Sky** : Hos Homer står det i gudernes magt at bringe helte uden for fare ved at indhylle dem i skyer. Fx hjælper Afrodite trojaneren Aleksandros på denne måde, da grækeren Menelaos er ved at gøre det af med ham i *Iliaden* 3. sang, v. 380f.: »men bort Aphrodite ham snapped / Let, en Gudinde hun var jo, og hyllede ham tæt i en Taage; / Derpaa hun førte ham hjem«, *Homers Iliade*, overs. af Chr. Wilster (112,8), bd. 1, s. 52. Det er også muligt, at SK alluderer til beretningen om Jesu himmelfart i ApG 1,9, hvor det fortælles, at Jesus blev løftet op, mens hans disciple stod og så på, »og en sky tog ham bort fra deres øjne«.

I trykt udgave: Bind 4 side 113 linje 7

◀ **stor ved at overvinde Verden ... overvinde sig selv** : jf. Ordsp 16,32: »En langmodig er bedre end en vældig Mand; og den, som hersker over sin Aand, end den, der indtager en Stad« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 4 side 113 linje 19

◀ **den, der stred med Gud ... end Alle** : alluderer til beretningen i 1 Mos 32,25-30 om Jakobs natlige kamp med Gud, som Jakob ikke vil slippe, før han er blevet velsignet.

I trykt udgave: Bind 4 side 113 linje 20

◀ **den Kraft, hvis Styrke er Afmagt** : sigter formentlig til 2 Kor 12,1-10, hvor Paulus beretter om sine syner og åbenbaringer, som var så overmåde store, at der blev givet ham en torn i kødet, så han ikke skulle blive for hovmodig. Også en Satans engel slog ham for at modvirke det nærliggende hovmod, og da Paulus bad Herren om at måtte blive fritaget for disse lidelser, lød svaret: »Min nåde er dig nok, for min magt udøves i magtesløshed«.

I trykt udgave: Bind 4 side 113 linje 29

◀ **den Viisdom, hvis Hemmelighed er Daarskab** : alluderer til 1 Kor 3,18-19: »For denne verdens visdom

er dårskab for Gud«.

I trykt udgave: Bind 4 side 113 linje 30

◀ **den Kjærlighed, der er Had til sig selv** : måske allusion til Joh 12,25, hvor Jesus siger: »Den, der elsker sit liv, mister det, og den, der hader sit liv i denne verden, skal bevare det til evigt liv«.

I trykt udgave: Bind 4 side 113 linje 31

◀ **Fremmed i Forjættelsens** : allusion til Hebr 11,8-20, hvor det bl.a. hedder: »I tro adlød Abraham kaldet til at bryde op og drage til et sted, som han skulle få i eje, og han drog af sted uden at vide, hvor han kom hen. I tro slog han sig ned i det forjættede land som i et fremmed land og boede i telte sammen med Isak og Jakob, medarvingerne til det samme løfte«. Jf. også 1 Mos 17,8 og 35,27.

I trykt udgave: Bind 4 side 113 linje 33

◀ **Guds Udvalgte** : betegnelse for Abraham, som Gud udvalgte til at være folkets leder (jf. 1 Mos 12,1-3), og for Kristus, om hvem rådsherrerne i Luk 23,35 siger, da Kristus er blevet korsfæstet: »han haver frelst andre, han frelse sig selv, dersom han er den Christus, den Guds Udvalgte« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 114 linje 3

◀ **i hvem Herren havde Velbehag** : jf. Matt 12,18, hvor det om Guds tjener hedder: »Se min tjener, ham har jeg udvalgt, / min elskede, i ham har jeg fundet velbehag«. Jf. også Matt 17,1-8 om Jesu forklarelse – dvs. forvandling el. herliggørelse – på bjerget, hvor han befinder sig sammen med tre af sine disciple, da der kommer en lysende sky, hvorfra det lyder: »Det er min elskede søn, i ham har jeg fundet velbehag. Hør ham!«

I trykt udgave: Bind 4 side 114 linje 3

◀ **at græde med den Grædende (...) at sørge med den Sørgende** : alluderer til Rom 12,15, hvor Paulus siger: »Glæd jer med de glade, græd med de grædende«.

I trykt udgave: Bind 4 side 114 linje 9

◀ **i hans Sæd skulde alle Jordens Slægter velsignes** : sigter til 1 Mos 22,18: »Og udi din Sæd skal alle Folk paa Jorden velsignes« (GT-1740), jf. Gal 3,8.

I trykt udgave: Bind 4 side 114 linje 12

◀ **skuffede** : bedrog, vildledte.

I trykt udgave: Bind 4 side 114 linje 19

◀ **standsede ikke Solens Gang** : jf. Jos 10,12-13, hvor Josva forud for israelitternes angreb på amoritterne henvender sig til Herren med ordene: »'Sol, stå stille i Gibeon, / og måne i Ajjalons dal!' / Da stod solen stille, og månen standsede, til folket fik hævn over sine fjender. (...) Solen blev stående midt på himlen, og den tøvede næsten en hel dag med at gå ned«.

I trykt udgave: Bind 4 side 114 linje 24

◀ **saa er det ... ikke Din Villie, at det skal skee** : alluderer formentlig til beretningen om Jesus i Getsemane, hvor Jesus, hvis »sjæl er fortvivlet til døden«, falder ned på sit ansigt og beder: »Min fader, hvis det er muligt, så lad dette bæger gå mig forbi. Dog, ikke som jeg vil, men som du vil«, Matt 26,38-39.

I trykt udgave: Bind 4 side 114 linje 33

◀ **Tidens Fylde** : betegnelse for Guds indfrielse af det løfte, han havde givet Abraham, og som var opfyldt med Isaks fødsel; SK har hentet selve udtrykket fra Gal 4,4: »Men da tidens fylde kom, sendte Gud sin søn«.

I trykt udgave: Bind 4 side 115 linje 5

◀ **Moses slog Klippen ... han troede ikke** : Da israelitterne tørstede i Sins ørken, bebrejdede de Moses og Aron, at de havde ført dem bort fra det frugtbare Egypten. Moses og Aron gik da hen til Åbenbaringsteltets indgang, hvor Herrens herlighed viste sig for dem. Moses fik en stav, hvormed han for øjnene af sine vantro landsmænd to gange slog på en klippe; vandet strømmede da ud i så rigelig mængde, at også kvæget fik slukket tørsten, men Herren sagde til Moses og Aron: »I troede ikke på mig og agtede ikke min hellighed for øjnene af israelitterne; derfor skal I ikke komme til at føre denne forsamling til det land, jeg har givet dem«, 4 Mos 20,1-12.

I trykt udgave: Bind 4 side 115 linje 18

◀ **blive** : blive ved med at være, forblive.

I trykt udgave: Bind 4 side 115 linje 22

◀ **hiin snilde Magt ... kæmpet med Tiden** : Passagen rummer formentlig flere litterære allusioner end de følgende to mulige: Den »aarvaagne Fjende, der aldrig blunder« kunne være Argos fra gr. mytologi (lat. Argus), hvis historie er gendigtet af Ovid i *Forvandlinger (Metamorphoses)* 1. sang, v. 625ff. Juno (gr. Hera) satte heroen Argus til at vogte flodguden Inachus' (gr. Inachos') datter Io, da Juno havde opdaget et elskovsforhold mellem hende og Jupiter (gr. Zeus). Juno forvandlede Io til en ko, som Argus bandt til et træ. Han vogtede hende med hundrede øjne, som Merkur (gr. Hermes) imidlertid alle dyssede i søvn på Jupiters bud, hvorefter Jupiter dræbte Argus, og Juno forvandlede ham til en påfugl, hvis hale blev prydet med hans øjne. Adam Oehlenschläger har genfortalt den oldnordiske myte om de umulige opgaver, den ellers uovervindelige asagud Thor forsøgte at løse under sit besøg hos jætterne i Jotunheim, jf. »Thors Reise til Jotunheim. Et episk Digt i 5 Sange« i *Nordiske Digte*, Kbh. 1807, ktl. 1599, s. 97ff. Thor taber brydekampen med en ældgammel kvinde, som senere viser sig at være selve tiden: »Den gamle, runkne Qvinde, / Der monne dig til Spee / Skiøndt langsomt overvinde, / Som var saa sær at see; / Som ei af Frygt mon blegne, / Skiøndt vist din Kraft var stor, / Som lærte dig at segne, / Var Tiden, stærke Thor!«

I trykt udgave: Bind 4 side 115 linje 23

◀ **Og Gud fristede Abraham ... vise Dig** : jf. 1 Mos 22,1-2 (105,2).

I trykt udgave: Bind 4 side 115 linje 26

◀ **Abraham loe ikke ... da Forjættelsen blev forkyndt** : Da Herren fortæller Abraham, at han skal være far til en søn, står Sara og lytter med i teltåbningen bag ham: »Og Sara loe ved sig selv og sagde: skulde jeg lade mig lyste, efter jeg er bleven gammel, og min Herre er gammel«, 1 Mos 18,12 (GT-1740). Abraham ler nu også selv, da han modtager forjættelsen i 1 Mos 17,17: »Og Abraham faldt paa sit Ansigt, og loe; og han sagde i sit Hierte: skulde mig fødes et Barn, som er hundrede Aar gammel? og skulde Sara, som er halvfemtesindstive Aar gammel, føde?« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 4 side 115 linje 33

◀ **Hiin herlige Skat** : sigter måske til 1 Mos 12,2: »Og jeg vil gjøre dig til et stort Folk, og velsigne dig og gjøre dit Navn stort, og vær en Velsignelse« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 4 side 116 linje 7

◀ **hans Aasyn skulde straale som Herrens** : alluderer til Jesu forklarelse – dvs. forvandling el. herliggørelse – på bjerget, hvor han befinder sig sammen med tre af sine disciple: »Og han blev forvandlet for øjnene af dem, hans ansigt lyste som solen«, Matt 17,2.

I trykt udgave: Bind 4 side 116 linje 14

◀ **Troens fjerneste Mulighed ... driver sit Spil** : alluderer formentlig til lignelsen om den rige mand og tiggeren Lazarus, Luk 16,19-31. Da Lazarus var død, blev han af englenerne båret hen i Abrahams skød; også den rige mand døde, og da han vågnede i dødsriget, hvor han pintes, så han i det fjerne Abraham sidde med Lazarus i sit skød. Den rige mand bønfuldt Abraham om nåde, men Abraham afslog, fordi den rige mand allerede havde fået, hvad der tilkom ham, og sagde så: »Desuden er der lagt en dyb kløft mellem os og jer, for at de, som vil herfra over til jer, ikke skal kunne det, og de heller ikke skal komme over til os derovrefra«, Luk 16,26-27.

I trykt udgave: Bind 4 side 116 linje 29

◀ **at han troligen opfyldte ... som Du elsker** : jf. 1 Mos 22,2 (105,2).

I trykt udgave: Bind 4 side 116 linje 34

◀ **Jacob havde 12 Sønner og 1 han elskede** : Navnene på Jakobs 12 sønner med forskellige kvinder fremgår af 1 Mos 35,23-26, hans forkærlighed for Josef af 1 Mos 37,3.

I trykt udgave: Bind 4 side 117 linje 1

◀ **ledende Stjerne** : alluderer formentlig til Matt 2,9, hvor de vise mænd ved at følge en vejvisende stjerne føres til det sted, hvor Jesus var blevet født.

I trykt udgave: Bind 4 side 117 linje 13

◀ **Sodoma og Gomorra ... med sine Bønner** : sigter til 1 Mos 18,23-33, hvor Abraham går i forbøn for Sodoma og beder Gud skåne byen, hvis den blot rummer ti retfærdige; dette lover Gud, hvorefter Sodoma bliver ødelagt.

I trykt udgave: Bind 4 side 117 linje 16

◀ **Gud fristede Abraham ... her er jeg** : SK ændrer her og i resten af afsnittet i 1 Mos 22. Med tilføjelsen »hvor er Du?« inddrages således 1 Mos 3,9, hvor Gud kalder på Adam, der nøgen og bange har skjult sig i haven efter at have spist af den forbudte frugt.

I trykt udgave: Bind 4 side 117 linje 18

◀ **sagde Du da ikke ... falder over mig** : Profeten Hoseas truer Israel med Guds hævn for afguderier: »Og de Høie i Aven, som vare Israels Synd, skal ødelægges, der skal opvoxe Torne og Tidsler paa deres Altere; og de skal sige til Biergene: skiuler os! og til Høiene: falder over os!« Hos 10,8 (GT-1740). Da Jesus føres til Golgatha, siger han til de grædende kvinder, der følger ham: »I Jerusalems Døttre! græder ikke over mig, men græder over Eder selv, og over Eders Børn. Thi see, de Dage komme, paa hvilke man skal sige: salige ere de ufrugtsommelige, og de Liv, som ikke fødte, og de Bryster, som ikke gave Die. Da skulle de begynde at sige til Biergene: falder over os! og til Høiene: skiuler os!« Luk 23,28-30 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 117 linje 21

◀ **Abraham stod aarle op om Morgenen** : jf. 1 Mos 22,1-3 (105,2).

I trykt udgave: Bind 4 side 117 linje 27

◀ **taget Tausheds Løfte af ham** : afkrævet ham tavshedsløfte.

I trykt udgave: Bind 4 side 117 linje 31

◀ **Han kløvede Brændet** : jf. 1 Mos 22,3 (105,2).

I trykt udgave: Bind 4 side 117 linje 31

◀ **han bandt Isaak** : jf. 1 Mos 22,9 (105,2).

I trykt udgave: Bind 4 side 117 linje 31

◀ **han drog Kniven** : jf. 1 Mos 22,10 (105,2).

I trykt udgave: Bind 4 side 117 linje 32

◀ **holdt hans Høire opløftet ... afmægtig ned** : alluderer til 2 Mos 17,8-13: Under israelitternes slag med amalekitterne stod Moses på toppen af en høj med Guds stav udstrakt i sin hånd; derved fik israelitterne overtaget, men så snart Moses lod hånden synke, rykkede amalekitterne frem. Da Moses blev træt, støttede Aron og Hur hans hænder fra hver sin side helt frem til solnedgang, hvor amalekitterne var besejret.

I trykt udgave: Bind 4 side 118 linje 10

◀ **Hvo styrkede Abrahams Sjæl** : alluderer formentlig til beretningen om Jesus i Getsemane, hvor en engel efter Jesu bøn til sin himmelske fader viser sig for at styrke Jesus, der er grebet af angst ved tanken om sin forestående død, jf. Luk 22,44.

I trykt udgave: Bind 4 side 118 linje 11

◀ **Ararat, hvor Arken landede** : sigter til 1 Mos 8,4, hvor Noas ark får grund under kølen på Ararats bjerge.

I trykt udgave: Bind 4 side 118 linje 26

◀ **tilbords ... som Du hisset gør det i alle Evigheder** : alluderer til Jesu ord om at »sidde tilbords med Abraham og Isaak og Jakob i Himmeriges Rige«, Matt 8,11 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 118 linje 33

◀ **Paulun** : telt; uforstyrret opholdssted.

I trykt udgave: Bind 4 side 118 linje 33

◀ **salig i Dit Skjød** : Da den fattige Lazarus døde, bar englene ham hen til Abrahams skjød, jf. Luk 16,19-31 (116,29).

I trykt udgave: Bind 4 side 119 linje 4

◀ **Slægtens anden Fader** : spiller modsætningsvis på Adam som slægtens første fader.

I trykt udgave: Bind 4 side 119 linje 6

◀ **det guddommelige Vanvid ... af Hedninger** : formentlig allusion til Platons *Faidros*, hvori der findes en længere diskussion af dette begreb, jf. *Faidros* 244a - 245c, 256a-e og 265b, jf. *Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]; bd. 6, s. 35f., s. 51 og s. 63f.

I trykt udgave: Bind 4 side 119 linje 9

◀ **100 Aar ... mod Forventning** : jf. 1 Mos 21,5: »Abraham var hundrede år, da han fik sin søn Isak«.

I trykt udgave: Bind 4 side 119 linje 13

◀ **130 Aar** : Abraham var 100 år, da Isak blev født, så Isaks alder er altså her anslået til 30.

I trykt udgave: Bind 4 side 119 linje 15

◀ **Problemata** : af gr. problemer.

I trykt udgave: Bind 4 side 121 linje 1

◀ **Expectoration** : egl. ophosten, udspytten, det ophostede fra brystet (lat. pectus). I billedlig forstand at udøse sit hjerte, at tage bladet fra munden.

I trykt udgave: Bind 4 side 123 linje 1

◀ **kun den, der arbejder, faaer Brødet** : »Thi og der vi vare hos Eder, bøde vi Eder, at, dersom Nogen ikke vil arbejde, han bør ikke heller æde. Vi høre nemlig, at Nogle omgaaes uskikkeligen iblandt Eder, og arbejde ikke, men tage sig unyttig Handel for. Saadanne byde og formane vi ved vor Herre Jesum Christum, at de arbejde i Stilhed, og æde deres eget Brød«, 2 Thess 3,10-12 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 123 linje 3

◀ **den, der har Ringen ... end fik dem** : sigter til eventyret om Aladdins ring i *Tusind og én nat*; når Aladdin gnider på den ring, han har fået af den afrikanske troldmand, kommer ringens ånd til syne og stiller sig selv og alle ringens ånder til hans rådighed og er rede til at lystre hans befalinger. Jf. »Geschichte Aladdins oder die Wunderlampe« (531. til 558. nat) i *Tausend und eine Nacht. Arabische Erzählungen*, overs. af G. Weil, bd. 1, udg. af A. Lewald, Stuttgart 1838, bd. 2-4, Pforzheim 1839-41, ktl. 1414-1417; bd. 3, 1841, s. 163-313, fx s. 184f., hvor ringens ånd viser sig første gang og hjælper Aladdin ud af den gravhule, han er blevet sendt ned i for at hente den vidunderlige lampe. Det oldpersiske eventyr ligger til grund for Adam Oehlenschlägers lystspil *Aladdin, eller Den forunderlige Lampe* i *Adam Oehlenschlägers Poetiske Skrifter* bd. 1-2, Kbh. 1805, ktl. 1597-1598; bd. 2, s. 75-436. Hos Oehlenschläger kommer Aladdin i slutningen af 1. akt, s. 133f., til at støde den ring, troldmanden Noureddin har sat på hans finger, mod klippen, og straks kommer ringens ånd til syne og siger: »Herre! hvad vil du mig? / See! jeg maa lyde dig. / Ringen er i din Haand, / Du byder Ringens Aand. / Ey er det mig, som maa / Ene tilrede staae. / Alle de Slaver, som / Hylde dens Helligdom, / Knæle til dyben Jord, / Lystre dit Magtens Ord«. Optrinet gentager sig med de samme ord om natten ved åen i 4. akt, s. 316ff., mens Aladdin i 5. akt forsætligt påkalder ringens ånd, s. 336ff. Imidlertid handler stykket først og fremmest om erhvervelsen af en lampe, som huser en ånd med større beføjelser end ringens ånd. Hvor ringens ånd kan flytte brugeren hurtigt over store afstande og give besked om fortid og fremtid (»Jeg bringer dig, min Ven! hvorhen du vil, / Jeg siger dig hvad du vil vide«, s. 320), kan lampens ånd desuden fremtrylle alverdens rigdomme. Noureddin er derfor overbevist om at have alt, da han omsider har lampen: »Nu har jeg den! Nu har jeg den! Jeg har den! / Her har jeg den, her, i min høyre Haand!« s. 272.

I trykt udgave: Bind 4 side 123 linje 9

◀ **her regner det ikke ... baade over Gode og Onde** : jf. Matt 5,45, hvor Jesus siger, at Gud »lader sin sol stå op over onde og gode og lader det regne over retfærdige og uretfærdige«.

I trykt udgave: Bind 4 side 123 linje 12

◀ **kun den ... i Underverdenen, frelser den Elskede** : I en gr. myte stiger Orfeus ned i Underverdenen, da hans elskede Eurydike dør; det lykkes ham ved sin sang og sit spil at fortrylle døds gudinden Persefone og at få Eurydike med op til jorden igen på den betingelse, at han ikke ser sig tilbage undervejs. Da Orfeus ved Underverdenens port ikke kan lade være at vende sig om for at betragte Eurydike, forsvinder hun igen ned i Underverdenen. I Platons version af myten, som SK refererer til, bedrager guderne Orfeus med et

skyggebillede, da de anser ham for fej, fordi han ikke er villig til at ofre sit liv for at blive forenet med sin elskede, men forestiller sig, at han kan stige *levende* ned i Underverdenen og hente hende, jf. Platon *Symposion* 179d (*Platons Skrifter* (119,9) bd. 3, s. 98).

I trykt udgave: Bind 4 side 123 linje 15

◀ **kjelen (...)** **Citharspiller** : I oversættelsen af *Symposion* betegnes Orfeus som en »kjælen Citharspiller«, *Udvalgte Dialoger af Platon*, overs. af C.J. Heise, bd. 1-8, Kbh. 1830-56 (bd. 1-3, 1830-38, ktl. 1164-1166); bd. 2, 1831, s. 17f.

I trykt udgave: Bind 4 side 123 linje 19

◀ **have Abraham til Fader** : Johannes Døber siger til de farisæere og saddukæere, der er kommet for at blive døbt af ham: »Så bær da den frugt, som omvendelsen kræver, og tro ikke, at I kan sige ved jer selv: Vi har Abraham til fader. For jeg siger jer: Gud kan opvække børn til Abraham af stenene dér«, Matt 3,8-9.

I trykt udgave: Bind 4 side 123 linje 20

◀ **Ahner** : stamfædre, kendte forfædre (opr. af adelig byrd).

I trykt udgave: Bind 4 side 123 linje 21

◀ **Israels Jomfruer (...)** **føder Vind** : jf. Es 26,18: »Vi havde veer ligesom gravide, men vi fødte vind«.

I trykt udgave: Bind 4 side 123 linje 22

◀ **Ligegyldighedens Lov ... Verden sukker** : alluderer til Rom 8,20-22, hvor Paulus siger: »Skabningen blev jo underlagt tomheden (...) med det håb, at også skabningen selv vil blive befriet fra trældommen under forgængeligheden og nå til den frihed, som Guds børn får i herligheden. Vi ved, at hele skabningen endnu sukker og vånder sig sammen«.

I trykt udgave: Bind 4 side 123 linje 25

◀ **omkommer af Hunger ... Alt forvandler sig til Guld** : Den gr. sagnkonge Midas skal have fået det ønske opfyldt af Dionysos, at alt, hvad han rørte ved, ville forvandle sig til guld. Da også den føde, han ville indtage, blev til guld, og han til sidst var ved at dø af tørst og sult, anråbte han Dionysos om at tage gaven tilbage.

I trykt udgave: Bind 4 side 124 linje 1

◀ **Miltiades's Triumpher** : Højdepunktet blandt den athenske hærfører Miltiades' (d. 489 f.Kr.) triumfer var sejren over perserhæren ved Marathon 490 f.Kr. Efter sit dygtige forsvar af Athen, erobrede Miltiades flere øer i Det ægæiske Hav.

I trykt udgave: Bind 4 side 124 linje 4

◀ **kun Een, der blev søvnløs over dem** : »Themistokles skal med en rasende Heftighed have tragtet efter Ære, og denne hans Ærgjærrighed skal have opvakt hos ham en umaadelig Attraa efter at udføre store Bedrifter. Efterat Grækerne havde leveret Perserne Slaget ved Marathon, og man overalt ophøiede Miltiades for hans kloge Anførsel, fandt man Themistokles, skjønt endnu ganske ung, meget grandskende, fordybet hos sig selv, ja vaagende hele Nætter igjennem; og da han nu endog unddrog sig fra de sædvanlige Sammenkomster, og nogle spurgte ham om Aarsagen hertil og yttrede deres Forundring over denne med ham foregaaede Forandring, svarede han: *Miltiades's Trofee tillader mig ikke at sove*«, »Themistokles« i *Plutark's Levnetsbeskrivelser*, overs. af S. Tetens, bd. 1-4, Kbh. 1800-11, ktl. 1197-1200; bd. 2, 1803, s. 7.

I trykt udgave: Bind 4 side 124 linje 4

◀ **arbejde og være besværet** : jf. Matt 11,28, hvor Jesus siger: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede! og jeg vil give Eder Hvile« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 124 linje 9

◀ **at han elskede Gud saaledes ... ham det Bedste** : alluderer formentlig til Joh 3,16: »For således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn, for at enhver, som tror på ham, ikke skal fortabes, men have evigt liv«.

I trykt udgave: Bind 4 side 124 linje 12

◀ **Meditationen** : eftertanken, nøje overvejelse af en bestemt genstand for tanken.

I trykt udgave: Bind 4 side 124 linje 15

◀ **Dersom hiin rige Yngling ... de Fattige** : sigter til beretningen om Jesus og den rige unge mand, Matt 19,16-22.

I trykt udgave: Bind 4 side 124 linje 17

◀ **Transpiration** : uddunstning, sved.

I trykt udgave: Bind 4 side 124 linje 33

◀ **Overflødighed** : rigdom på, overflod af.

I trykt udgave: Bind 4 side 125 linje 4

◀ **Cherub med luende Glavind** : Da Gud Herren jog mennesket ud af Edens have, anbragte han keruberne, der med lynende flammesværd vogtede vejen tilbage til livets træ, jf. 1 Mos 3,24.

I trykt udgave: Bind 4 side 125 linje 19

◀ **hiint gamle Ord ... prædiker** : Udtrykket kendes i omtrentlig form som: 'Det går ikke altid så hårdt til, som præsten prædiker', jf. nr. 7520 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 2, s. 135. Undertiden tilføjes: '(...) og degnen synger'.

I trykt udgave: Bind 4 side 125 linje 20

◀ **Daarekiste** n: sindssygeanstalt, galehus.

I trykt udgave: Bind 4 side 125 linje 23

◀ **Nul og Nichts** : af ty. 'Null und Nichts'; ingenting, noget uden betydning.

I trykt udgave: Bind 4 side 126 linje 15

◀ **extravagerer** : går til yderligheder.

I trykt udgave: Bind 4 side 126 linje 35

◀ **Bevægelse** : stemning eller rørelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 127 linje 3

◀ **et tveægget Sværd ... og frelser** : alluderer måske til Hebr 4,12: »For Guds ord er levende og virksomt og skarpere end noget tveægget sværd; det trænger igennem, så det skiller sjæl fra ånd og marv fra ben og er dommer over hjertets tanker og meninger«.

I trykt udgave: Bind 4 side 127 linje 8

◀ **Station** : Den bibelske fortælling (105,2) om Abrahams rejse til Morija er ikke opdelt i stationer; det er derimod if. traditionen den i Abrahams historie foregrebne beretning om Jesu vandring (på 'via dolorosa', lat. smertens vej) mod Golgatha. De mange ophold i historien giver fortælleren pauser til overvejelse og udlægning.

I trykt udgave: Bind 4 side 127 linje 25

◀ **forskyldte** : være årsag til.

I trykt udgave: Bind 4 side 128 linje 5

◀ **holde i Skjøderne paa ham** : allusion til Matt 9,20-22, hvor en kvinde, der i tolv år har lidt af blødninger, nærmer sig Jesus bagfra og rører ved kvasten på hans kappe i håbet om at blive helbredt. Jesus vender sig om og siger til hende: »Vær frimodig, datter, din tro har frelst dig«.

I trykt udgave: Bind 4 side 128 linje 7

◀ **Philosophien gaaer videre** : (128,18).

I trykt udgave: Bind 4 side 128 linje 15

◀ **sidder sminket ved Vinduet** : byder sig til som en prostitueret.

I trykt udgave: Bind 4 side 128 linje 16

◀ **Hegel** : Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), ty. filosof, 1801-05 privatdocent (ekstraordinær prof.) i Jena, 1816-18 prof. i Heidelberg og fra 1818 til sin død prof. i Berlin. Han påbegyndte o. 1800 et selvstændigt filosofisk forfatterskab, hvis kernepunkt var tanken om, at det centrale i tilværelsen (det absolutte) er ånd, og at det absolutte er af dialektisk art, dvs. er i en stadig fremadskridende udvikling. Med dette udgangspunkt var det hans bestræbelse ved en særlig metode at samle de filosofiske synspunkter i et stort system, omfattende såvel den materielle som den åndelige verden. I det følgende henvises til den udgave, SK selv benyttede, nemlig *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45 (forkortet *Hegel's Werke*).

I trykt udgave: Bind 4 side 128 linje 18

◀ **At gaae ud over Hegel** : Efter Hegels død i 1831 opstod en række bestræbelser på at ville 'gå ud over' eller 'videre end' Hegel, jf. fx H.L. Martensens anmeldelse af J.L. Heibergs *Indlednings-Foredrag til det i November 1834 begyndte logiske Cursus paa den kongelige militaire Højskole*, Kbh. 1835, i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 16, Kbh. 1836, s. 515ff., hvor Martensen hævder, at Heiberg er »kommen ud over« Hegels filosofi; og F.C. Sibberns anmeldelse af tidsskriftet *Perseus*, udg. af J.L. Heiberg, nr. 1, Kbh. 1837 (198,30), i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 19, Kbh. 1838, s. 291f., hvor Sibbern udtrykker sin anerkendelse af, at Heiberg »kan baade bevæge sig nogenlunde frit i de hegelske Anskuelse, saa og begynde at gaae ud over Hegel«.

I trykt udgave: Bind 4 side 128 linje 18

◀ **jam tua res agitur** : lat. »nu føres din sag«, dvs. her er også du involveret, nu angår det også dig, jf. Horats' *Breve* 1. bog, nr. 18, 84, hvor udtrykket er forbundet med ordene »paries quum proximus ardet«, dvs. »når naboens hus brænder«, *Q. Horatii Flacci opera*, stereotyp udgave, Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 254. Hvor SK skriver 'jam', har Horats 'nam', dvs. 'thi'.

I trykt udgave: Bind 4 side 128 linje 34

◀ **Schäfer-Historier** : dvs. fortællinger om forelskede og forviklede hyrder og hyrdinder, der udfolder sig i en konventionel, ideal landskabstype - undertiden benævnt det arkadiske landskab - som omfattede bløde græstæpper, fuglekvidren, rislen af bække, lette luftninger osv. Hyrdedigtningen begyndte som højliterær genre i antikken (Theokrit, Vergil) og var produktiv langt frem i 1700-tallet, men på SKs tid var den trivialisert og sentimentaliseret til kliché (192,2).

I trykt udgave: Bind 4 side 129 linje 12

◀ **Jeg har seet det under Øinene** : jeg har konfronteret mig med det.

I trykt udgave: Bind 4 side 129 linje 12

◀ **Gud er Kjærlighed** : 1 Joh 4,8.

I trykt udgave: Bind 4 side 129 linje 17

◀ **oprindelig lyrisk Gyldighed** : dvs. spontan, stemningsbetinget overbevisningskraft. Lyrikken regnedes af J.L. Heiberg for den første af de litterære storgenrer og forudsætningen for de følgende. Således hedder det i afhandlingen »Lyrisk Poesie« i *Intelligensblade*, udg. af J.L. Heiberg, nr. 26-27, 15. april 1843, ktl. U 56, s. 29: »det Lyriske er det umiddelbart Poetiske, som idelig maa være tilstede, selv i de Digterter, hvor det er ophævet. Den, som er uden Lyrik, er slet ikke Digter«. Jf. *Intelligensblade*, udg. af J.L. Heiberg, bd. 1-4, Kbh. 1842-44; bd. 3, 1843, s. 29.

I trykt udgave: Bind 4 side 129 linje 18

◀ **incommensurabel** : usammenlignelig, uforenelig.

I trykt udgave: Bind 4 side 129 linje 22

◀ **klynke og klage** : alluderer måske til N.F.S. Grundtvigs salme nr. 104 i *Sang-Værk til den danske Kirke* bd. 1-2, Kbh. 1837-41, ktl. 201; bd. 1, s. 271, med versene: »Klynke og klage, / Nætter og Dage, / Maa hvem der vaagner paa Afgrundens Rand«. Jf. DDS, nr. 460.

I trykt udgave: Bind 4 side 129 linje 23

◀ **lumsk** : udspekuleret, snedig.

I trykt udgave: Bind 4 side 129 linje 24

◀ **holder dens jomfruelige Flamme ... klar** : Vestalinderne i oldtidens Rom blev udvalgt som jomfruer og forpligtede sig til kyskhed. De skulle vedligeholde den evige ild på gudinden Vestas alter. Vesta var gudinde for den hjemlige orden og stabilitet.

I trykt udgave: Bind 4 side 129 linje 28

◀ **viet til venstre Haand** : indgået illegitim forbindelse, have status af elsker.

I trykt udgave: Bind 4 side 129 linje 30

◀ **i Qualitet af** : i egenskab af.

I trykt udgave: Bind 4 side 130 linje 4

◀ **proprio motu et proprii auspiciis** : lat. af egen drift og på egne vegne.

I trykt udgave: Bind 4 side 130 linje 33

◀ **knibe saa yderligt op mod Vinden** : egl. et maritimt udtryk for at presse et skib så tæt op mod vinden som muligt.

I trykt udgave: Bind 4 side 131 linje 17

◀ **Vexel-Mægler** : vekselerer, person, der omsætter valuta og handler med værdipapirer.

I trykt udgave: Bind 4 side 131 linje 20

◀ **Vidunder** : under, mirakel.

I trykt udgave: Bind 4 side 131 linje 23

◀ **det Mærkværdigste** : det mest bemærkelsesværdige.

I trykt udgave: Bind 4 side 131 linje 26

◀ **Elevation** : højnelse, ophøjelse. Militært betegner elevation den vinkel, som et projektil eller en kanonkugle danner i forhold til horisonten; i den katolske kirke taler man om elevation som udtryk for, at hostien (nadverbrødet) løftes op under dets indvielse; i ballet er elevation en dansers evne til med lethed at springe og udføre trin i luften.

I trykt udgave: Bind 4 side 131 linje 26

◀ **Tramplin-Spring** : akrobatisk spring vha. et skråtliggende, stærkt fjedrende springbræt. Spring og linedans hørte til det omrejsende markedsgøgl.

I trykt udgave: Bind 4 side 131 linje 28

◀ **det Vidunderlige** : det underfulde, det mirakuløse.

I trykt udgave: Bind 4 side 131 linje 31

◀ **syv Gange (...) halvfjersindstive Gange** : allusion til Matt 18,21-22, hvor Peter spørger Jesus, om det er tilstrækkeligt at tilgive sin broder syv gange, når denne har forsyndet sig imod ham. »Jesus sagde til ham: jeg siger dig, ikke indtil syv Gange, men indtil halvfjerdendesindstive Gange syv Gange« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 131 linje 35

◀ **reflekterer paa** : forholder sig til.

I trykt udgave: Bind 4 side 132 linje 5

◀ **gjøre Vand til Viin** : sigter til fortællingen i Joh 2,1-10 om brylluppet i Kana.

I trykt udgave: Bind 4 side 132 linje 21

◀ **Menneskets guddommelige Herkomst** : alluderer formentlig til 1 Mos 1,27, hvor det hedder: »Gud skabte mennesket i sit billede; i Guds billede skabte han det, som mand og kvinde skabte han dem«.

I trykt udgave: Bind 4 side 132 linje 26

◀ **at den, der staaer, saae til, at han ikke faldt** : sigter til 1 Kor 10,12, hvor Paulus ved en række

forfærdende eksempler foreholder menigheden følgerne af afgudsdyrkelse og utugt: »Derfor skal den, som tror, at han står, se til, at han ikke falder«.

I trykt udgave: Bind 4 side 132 linje 28

◀ **Vaderne** : vadefuglene (i modsætning til svømmefuglene). Følgende overvejelse blev strøget under udarbejdelsen af *Frygt og Bæven*: »Havde Abraham tvivlet og altsaa været klog, da havde han maaskee tiet stille, gaaet ud og offret sig selv paa Moria Bjerget, og det var jo høimodigt og dog var Abraham en Tvivler. men da havde han ikke været ude paa Strømmen men vadet, ikke opgivet msklig Beregning, men været høimodig efter msklig Beregning« (*Pap. IV B 72*).

I trykt udgave: Bind 4 side 132 linje 36

◀ **Troens Klenodie** : den skat, som troen er. Der alluderes til den da. salmedigter og biskop H.A. Brorsons salmebog *Troens rare Klenodie* (1739), som SK ejede i L.C. Hagens udgave, Kbh. 1834, ktl. 199.

I trykt udgave: Bind 4 side 133 linje 10

◀ **skuffe** : bedrage.

I trykt udgave: Bind 4 side 133 linje 10

◀ **Stupor** : sløv forbavselse.

I trykt udgave: Bind 4 side 133 linje 18

◀ **Rodemester** : kommunal embedsmand, der havde forskellige opsynshverv og bl.a. stod for skatteopkrævningen.

I trykt udgave: Bind 4 side 133 linje 31

◀ **Brøks-Telegraphering** : glimtvis kommunikation, tegngivning i brøkdele (af et sekund).

I trykt udgave: Bind 4 side 133 linje 33

◀ **Fresberg** : Frederiksberg. Stavemåden gengiver den københavnske udtale. Indtil demarkationslinien i 1852 blev flyttet inden for søerne i København, var Frederiksberg et idyllisk og landligt område med spredt bebyggelse, 2304 indbyggere i 1840. Frederiksberg Have med de omkringliggende restauranter var et yndet udflugtsmål.

I trykt udgave: Bind 4 side 134 linje 4

◀ **det italienske Bogholderi** : også kaldet dobbelt bogholderi, det almindeligt brugte system for bogholderi, hvorefter hver forandring med formuen bogføres to gange – som en debetpost (penge, der bruges, eller tilgodehavender) og som en kreditpost (indtægter eller penge, der skyldes). Når hver postering foretages to gange, kan man kontrollere regnskabets rigtighed, fordi summen af krediteringer skal være lig summen af debiteringer ved afslutningen af en given periode. Systemet blev grundlagt af den italienske munk Bacciolo da Borgo di Santa Sepolchro i 1504.

I trykt udgave: Bind 4 side 134 linje 11

◀ **Incommensurable** : (134,21).

I trykt udgave: Bind 4 side 134 linje 13

◀ **de nye Omnibusser** : De første hestetrukne omnibusser (omnibus, lat. for alle) kørte i København o. 1840. De vakte stor opsigt ved deres farvestrålende bemaling og pragtfulde navne: Solen, Den røde Dame, Løven, Ørnen, Nordstjernen osv. Den første rute gik fra Amagertorv (se kort 3, BC3) til Frederiksberg, men snart blev der også sat omnibusser i gang til Lyngby, Charlottenlund og Jægersborg Dyrehave. If. *Adresseavisen* (103,23), 6. maj 1843, afgang »Omnibus Fortuna« fra Store Strandstræde 91 mod Klampenborg (og Dyrehaven) kl. 9 søndag formiddag.

I trykt udgave: Bind 4 side 134 linje 18

◀ **Strandveien** : kystvejen langs Øresund fra København til Helsingør; vejen fører forbi Jægersborg Dyrehave.

I trykt udgave: Bind 4 side 134 linje 18

◀ **Kræmmersjæl ... ikke Digter** : Uendelighedens ridder er umiddelbart ikke til at skelne fra enhver anden

borgerlig købmand på søndagsudflugt til Dyrehaven. Ejheller er han digter som Adam Oehlenschläger, der skildrede det folkelige liv på forlystelsesstedet Dyrehavsbakken i »Sanct Hansaften-Spil« i *Digte*, Kbh. 1803. Oehlenschlägers læsedrama gjorde Dyrehavsbakken til en central lokalitet i da. litteratur; fx er flere af J.L. Heibergs vaudeviller henlagt til Dyrehavsbakken.

I trykt udgave: Bind 4 side 134 linje 19

◀ **Incommensurabilitet** : det, som ikke kan måles med samme enhed, det usammenlignelige.

I trykt udgave: Bind 4 side 134 linje 21

◀ **Østerport** : den første port, man mødte på en spadseretur fra Dyrehaven til København (se kort 3, G2). Efter at militæret havde opgivet at opretholde hovedstaden som en fæstning, blev Østerport revet ned i 1858.

I trykt udgave: Bind 4 side 134 linje 25

◀ **4 Sk** .: En daler underinddeltes i 6 mark og en mark igen i 16 skilling; på 1 rigsdaler gik 96 skilling, og 4 skilling er således småpenge. I Holbergs komedie *Ulysses von Ithacia* (1725) 2. akt, 3. scene, giver hærføreren Holophernes ordre til, at soldaterne under marchen skal slå takten på deres patrontaske. Han tilføjer: »thi, naar det ikke tages i Agt, vil jeg ikke give 4 Skilling for Resten«. Jf. *Den Danske Skue-Plads* bd. 1-7, Kbh. 1758 eller 1788 [1731-54], ktl. 1566-1567; bd. 3. Bindene er uden årstal og sidetal.

I trykt udgave: Bind 4 side 134 linje 27

◀ **hans Appetit er stærkere end Esaus** : sigter til 1 Mos 25,29-34, hvor den sultne og udmattede Esau sælger sin førstefødselsret til Jakob for en portion linser.

I trykt udgave: Bind 4 side 134 linje 30

◀ **Spekhøker** en: handelsmand, der i det små sælger flæsk, smør samt andre fedevarer og levnedsmidler.

I trykt udgave: Bind 4 side 135 linje 7

◀ **lader 5 være lige** : er overbærende, lader stå til.

I trykt udgave: Bind 4 side 135 linje 7

◀ **kjøber han hvert Øieblik ... til den dyreste Priis** : alluderer til Ef 5,15-16: »Seer derfor til, at I omgaaes varligen, ikke som Uvise, men som Vise; og kjøber den beleilige Tiid, fordi Dagene ere onde« (NT-1819). Jf. Kol 4,5.

I trykt udgave: Bind 4 side 135 linje 9

◀ **ny Skabning** : alluderer til 2 Kor 5,17, hvor Paulus siger: »Er nogen i Kristus, er han en ny skabning. Det gamle er forbi, se, noget nyt er blevet til!«

I trykt udgave: Bind 4 side 135 linje 20

◀ **en Dandser ... staaer i Stillingen** : I en optegnelse fra marts-april 1843 i journalen JJ skriver SK: »Det er en Fortjeneste, som Bournonville har i sin Fremstilling af Mephistopheles, det Spring, med hvilket han altid træder frem og springer sig ind i en plastisk Stilling. Dette Spring er et Moment, som bør paaagtes i Opfattelsen af det Dæmoniske. Det Dæmoniske er nemlig det Pludselige« (*Pap. IV A 94*).

I trykt udgave: Bind 4 side 135 linje 26

◀ **Elevation** : 131,26.

I trykt udgave: Bind 4 side 135 linje 31

◀ **kunstigste** : dygtigste.

I trykt udgave: Bind 4 side 135 linje 36

◀ **det Sublime i det Pedestre** : egl. det svævende i det gående, dvs. det ophøjede i det prosaiske.

I trykt udgave: Bind 4 side 136 linje 5

◀ **Gjæk** : nar, tosse, tåbe.

I trykt udgave: Bind 4 side 136 linje 18

◀ **Ligament** : sene, ledbånd.

I trykt udgave: Bind 4 side 136 linje 23

◀ **Giftbægeret** : måske hentydning til Sokrates, som selv måtte eksekvere sin dødsdom ved at drikke skarntydesaft. Det foregik if. Platons dialog *Faidon* blandt venner og i en stemning af fattet munterhed, jf. *Faidon* 117b-c (*Platons Skrifter* (119,9) bd. 3, s. 163ff.).

I trykt udgave: Bind 4 side 136 linje 26

◀ **slagvante Duer** : duer, som er vant til at søge tilbage til dueslaget.

I trykt udgave: Bind 4 side 137 linje 3

◀ **Mediation** en: ophævelse af modsætninger, svarende til Hegels (128,18) begreb om 'Vermittlung', 'formidling', der angiver foreningen af to hinanden modstridende kategorier.

I trykt udgave: Bind 4 side 137 linje 24

◀ **Chimaine** : fabeluhyre sammensat af en løve, en ged og en drage; fantasifoster, blændværk.

I trykt udgave: Bind 4 side 137 linje 24

◀ **den bekendte socratiske Distinction ... ikke forstaaer** : jf. *Sokrates' Forsvarstale* 21d, hvor Sokrates siger, at han har »det lille Forspring i Visdom, at jeg ikke bilder mig ind at besidde en Visdom, som jeg i Virkeligheden ikke har« (*Platons Skrifter* (119,9) bd. 1, s. 270).

I trykt udgave: Bind 4 side 137 linje 26

◀ **ein seliger Sprung in die Ewigkeit** : ty. »et saligt spring ud i evigheden«. Verset er ikke identificeret, men udtrykket kendes i omtrentlig form: Den eng. filosof Thomas Hobbes' sidste ord skal have været: »Jeg er ved at foretage min sidste rejse – et spring ind i mørket« (»a leap in the dark«).

I trykt udgave: Bind 4 side 137 linje 34

◀ **synker man ... i Mudret** : Under felttoget mod tyrkerne lykkedes det den fantasifulde baron von Münchhausen (197,5) at redde sig selv og sin hest: »En anden Gang vilde jeg sætte over et Morads, der i Begyndelsen ikke forekom mig saa bredt, som jeg siden fandt det at være, da jeg var midt i Springet. Svævende i Luften vendte jeg derfor om igjen til det Sted, hvor jeg var kommen fra, for at tage en stærkere Fart. Alligevel sprang jeg igjen anden Gang for kort, og faldt midt i Moradset til Halsen. Endskjøndt det ikke var langt fra Landet, saa havde jeg dog ufeilbarligen maattet tilsætte Livet, hvis jeg ikke havde faaet det heldige Indfald, at tage mig ved Haartoppen, og ved min egen Arms Styrke frelste jeg saaledes baade mig selv og Hesten, som jeg holdt ved Knæerne, fra at omkomme, idet jeg trak os begge op af Pølen«, *Baron von Münchhausens vidunderlige Reiser*, s. 27.

I trykt udgave: Bind 4 side 138 linje 3

◀ **Sommerfuglen ... kan blive en Fisk** : Jf. Platons dialog *Faidon* 81c - 82, hvor Sokrates forestiller sig, at sjælene af de mennesker, der hengav sig til »Fraadseri, Vellyst og Drukkenskab« efter døden vil binde sig til »Eslers eller lignende Dyrearters Legemer«, mens sjælene af dem, der foretrak »Uretfærdighed, Herskesyge og Rov gaae over i de forskellige Arter af Ulve, Høge og Glenter«. Men sjælene af dem, »som have øvet den almindelige og borgerlige Dyd, hvilken man kalder Besindighed og Retfærdighed, som kun opstaaer ved Vane og Øvelse uden Philosophie og Fornuft«, vil sandsynligvis »igjen gaae over i en saadan selskabelig og tam Art, som maaskee Bier, Vesper [hvepse] eller Myrer, eller ogsaa igjen over i denne menneskelige Art, og blive atter til skikkelige Mænd«. Jf. *Udvalgte Dialoger af Platon*, overs. af C.J. Heise (123,19), bd. 1, s. 51f.

I trykt udgave: Bind 4 side 138 linje 10

◀ **Ballotation** : valg el. afgørelse ved lodkastning med sorte og hvide kugler.

I trykt udgave: Bind 4 side 139 linje 20

◀ **forvundet sin Qvide ... sin Herres Side** : Folkevisen »Ridder Stig og Findal«, nr. 5 i cyklen »Runernes Magt«, slutter med versene: »Nu haver Jomfru Rigitslille forvunden sin Qvide, / Hun sover hver Nat ved Ridder Stig Hvides Side«, *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen; efter A.S. Vedels og P. Syvs trykte Udgaver og efter haandskrevne Samlinger*, udg. af W. Abrahamson, R. Nyerup og K.L. Rahbek, bd. 1-5, Kbh. 1812-14, ktl. 1477-1481; bd. 1, s. 301.

I trykt udgave: Bind 4 side 139 linje 24

◀ **harmonia praestabilita** : lat. præetableret el. forudbestemt harmoni. En udbredt filosofisk term præget af den ty. filosof og naturvidenskabsmand Gottfried Wilhelm Leibniz, som formulerer »die Lehre von der vorherbestimmten Harmonie« i § 59-62 i første del af »Des Versuchs Von der Güte Gottes, von der Freyheit des Menschen, und vom Ursprunge des Bösen« i *Theodicee*, udg. af J.C. Gottsched, 5. udg., Hannover og Leipzig 1763 [1710], ktl. 619, s. 169-176, hvor der i en udgiveranmærkning henvises til den ty. teolog og videnskabsmand G.B. Bülfingers traktat *De Harmonia praestabilita*. If. læren om den forudbestemte harmoni har guddommen, da han skabte det egentligt værende – monaderne, dvs. de simple substanser – nedlagt i dem det samlede verdensforløb, som de vil blive en del af. Når fx to bevidstheder eller sjælemonader synes at kommunikere med hinanden, foregår der ingen gensidig påvirkning mellem dem, men guddommen har på forhånd ordnet det således, at den rækkefølge, hvori de to monader bliver bevidst om deres indre tilstand, er samordnet. Guddommen har således foregrebet alt. Aktualiseringen eller virkeliggørelsen af det, der potentielt ligger i hver enkelt monade, forstås her som en gentagelse af noget tidligere (det potentielle) og som en erindring om det – når sagen ses fra guddommens synspunkt. SK havde i 1842-43 nøje studeret Leibniz *Theodicee* i J.C. Gottscheds ty. overs. (jf. *Pap.* IV C 9, C 12 og C 29ff.).

I trykt udgave: Bind 4 side 139 linje 26

◀ **hiin Skjorte ... Jern og Staal** : jf. »Erzsi die Spinnerin« i *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen*, udg. af Johann Grafen Mailáth, bd. 1-2, Stuttgart og Tübingen 1837 (jf. ktl. 1411, Brünn 1825); bd. 2, s. 18. En ung pige bliver bortført af en grim korsfarer og beordres i sit fangenskab til at spinde en skjorte, som gør ham usårlig: »wenn sie ihn unter Thränen spinnt, die Leinwand unter Thränen webt, unter Thränen bleicht, ein Hemde draus unter Thränen näht, schützt mich dieß besser als alles Eisen, es ist undurchdringlich«.

I trykt udgave: Bind 4 side 140 linje 5

◀ **dira necessitas** : lat. »grusom nødvendighed«, citat fra Horats' *Oder* 3, 24, 6. Egentlig sigtes der til skæbnegudindernes (lat. dirae) ubarmhjertige afgørelser, jf. *Q. Horatii Flacci opera* (128,34), s. 94.

I trykt udgave: Bind 4 side 140 linje 18

◀ **Positioner (...)** **Françaiser** : Positioner er grundstillinger i ballet. En française er en selskabsdans af munter karakter i 6/8 takt.

I trykt udgave: Bind 4 side 140 linje 25

◀ **for Gud er Alting muligt** : jf. Matt 19,26, sml. 1 Mos 18,14.

I trykt udgave: Bind 4 side 141 linje 6

◀ **Differentser** : forskelle, modsigelser.

I trykt udgave: Bind 4 side 141 linje 7

◀ **det er** ved at resignere: det vil sige.

I trykt udgave: Bind 4 side 141 linje 12

◀ **Thaumaturg** : hedensk mirakelmager.

I trykt udgave: Bind 4 side 141 linje 31

◀ **bringe Stene selv til at græde** : Den legendariske sanger Orfeus fra Thrakien kunne med sang og citarspil bevæge sten, træer, floder og umælende dyr. Da han blev slået ihjel af rasende kvinder, græd de allesammen, jf. Ovid *Forvandlinger (Metamorphoses)* 11. sang.

I trykt udgave: Bind 4 side 141 linje 32

◀ **løbe til Herodes som til Pilatus** : spiller på talemåden: 'at løbe fra Herodes til Pilatus', jf. E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (125,20); bd. 1, s. 665. Talemåden har sin baggrund i Luk 23, hvor det fortælles, hvordan Jesus føres til Pilatus, af denne til Herodes og så til Pilatus igen. Ingen af dem ser sig i stand til at dømme ham, og talemåden udtrykker således vanskelige eller aldeles forgæves bestræbelser på at få noget gennemført.

I trykt udgave: Bind 4 side 141 linje 34

◀ **see (...)** **under Øine** : konfrontere sig med.

I trykt udgave: Bind 4 side 142 linje 1

◀ **sælge den ud for godt Kjøb** : sælge den (for) billigt.

I trykt udgave: Bind 4 side 142 linje 16

◀ **Censor** : I oldtidens Rom varetog to embedsmænd, censorer, folketælling og skatteopkrævning; de skulle desuden føre opsyn med den offentlige moral.

I trykt udgave: Bind 4 side 142 linje 34

◀ **Tro som et Sennepskorn ... flytte Bjerge** : sigter til Matt 17,20: »dersom I have Tro som et Sennepskorn, da kunne I sige til dette Bierg: flyt dig herfra derhen, saa skal det flytte sig; og Eder skal Intet være umueligt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 143 linje 3

◀ **hiin rige Yngling ... bortgivet Alt** : sigter til fortællingen i Matt 19,16-22 om den rige unge mand, der opsøgte Jesus for at høre, hvad han skulle gøre for at få et evigt liv. Jesus siger, at han skal holde budene, men det forsikrer den unge mand, at han allerede har gjort. Da siger Jesus til ham: »Vil du være fuldkommen, så gå hen og sælg, hvad du ejer, og giv det til de fattige, så vil du have en skat i himlen. Og kom så og følg mig!« Da den unge mand hører dette, går han bedrøvet bort, for han var meget rig.

I trykt udgave: Bind 4 side 143 linje 10

◀ **Hvid** : middelalderlig sølv mønt til en værdi af 1/3 skilling, dvs. ikke meget, ikke en rød øre.

I trykt udgave: Bind 4 side 143 linje 12

◀ **hiin rædsomme Dæmon** : vanviddet.

I trykt udgave: Bind 4 side 143 linje 18

◀ **Knokkelmanden, der forskrækker Menneskene** : Den personificerede død afbildes som et levende skelet, undertiden med en le; fx i *Det menneskelige Livs Flugt, eller Døde-Dands, hvorudi tydelige Forestillinger og Underviisningsvers vises, hvorledes Døden uden Personsanseelse dandser af med Enhver, endog ofte uformodentlig, fra Verden til Evigheden; afbildet ved lærerige Stykker, og Samtaler imellem Døden og Personerne. Besørget til sine Landsmænds Nytte og Fornøjelse*, af T.L. Borup, 3. oplag, Kbh. 1814, ktl. 1466. Døden omtales s. 23 som »Forskrækkelsesernes Gast«, dvs. spøgelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 143 linje 19

◀ **Narredragt** en: stærkt afstikkende klædedragt, som typisk var udstyret med bjælder og overdimensioneret kravetøj. En hue med æselører eller hanekam og en slags parodisk scepter fuldendte narrens udrustning.

I trykt udgave: Bind 4 side 143 linje 20

◀ **den Himmel, fra hvilken al god Gave kommer** : sigter til Jak 1,17: »Al god Gave og al fuldkommen Gave er ovenfra, og kommer ned fra Lysenes Fader, hos hvilken er ikke Forandring eller Skygge af Omskiftelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 143 linje 24

◀ **en ussel Sølvpenge** : alluderer til Matt 26,15, hvor Judas bliver betalt 30 sølvpenge for at forråde Jesus.

I trykt udgave: Bind 4 side 143 linje 29

◀ **Stamherre** : den søn i en familie (som regel den ældste), der skal arve stamgodset, stamhuset.

I trykt udgave: Bind 4 side 144 linje 14

◀ **en Fremmed og Udlænding** : 113,33.

I trykt udgave: Bind 4 side 144 linje 14

◀ **see Sværdet svæve** : udtryk for overhængende fare; allusion til den situation, som Damokles så sig anbragt i, da han blev storslået beværtet hos sin fyrste, tyrannen Dionysos af Syrakus: Over hans hoved havde fyrsten ladet et skarpslebent sværd ophænge i ét hestehår for dermed at minde ham om den fare, der altid truer den største jordiske herlighed.

I trykt udgave: Bind 4 side 144 linje 20

◀ **Daub ... besynderlige Tanker** : Karl Daub (1765-1836), ty. teolog; der sigtes til en udtalelse af Daub i en samtale med Karl Rosenkranz gengivet i dennes *Erinnerungen an Karl Daub*, Berlin 1837, ktl. 743. Da Rosenkranz beklager sig over, at han skal tilbage til Preussen og gøre militærtjeneste, bemærker Daub: »Alles Praktische, beschied er mich, hat eine Seite der concreten Erfüllung. Und glauben Sie mir nur, so als Schildwacht, zur Nachtzeit auf einsamen Posten, etwa an einem Pulvermagazin, hat man Gedanken, die außerdem ganz *unmöglich* sind. Also grämen Sie sich darum nicht« (s. 24f.).

I trykt udgave: Bind 4 side 144 linje 27

◀ **kjøre med 4 Heste** : At have mere end en eller to heste spændt for sin vogn var forbeholdt rigmænd og fyrster.

I trykt udgave: Bind 4 side 145 linje 7

◀ **bevinget Hest** : Pegasus i gr. mytologi, der opstod af den dræbte Medusas blod. Ved Pegasus' hovslag sprudlede der vand fra Hippokrene (hestekilden) på bjerget Helikon i Bøotien. Dette vand inspirerede digtere. I afsvækket betydning er det at sadle eller ride på Pegasus at digte el. bruge digterisk fantasi.

I trykt udgave: Bind 4 side 146 linje 1

◀ **Blodcongestion** : stærk tilstrømning af blod til hovedet.

I trykt udgave: Bind 4 side 146 linje 17

◀ **forsøges** : prøves.

I trykt udgave: Bind 4 side 146 linje 28

◀ **halvfjerde Dag** : tre og en halv dag.

I trykt udgave: Bind 4 side 146 linje 36

◀ **Godtkjøbs-Udgave** : billigudgave.

I trykt udgave: Bind 4 side 147 linje 6

◀ **teleologisk Suspension** : formålsbestemt og/eller midlertidig ophævelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 148 linje 2

◀ **τελος** : gr. (télos) mål, formål.

I trykt udgave: Bind 4 side 148 linje 6

◀ **da har Hegel Ret ... eller ligger i Anfægtelse** : Hegel (128,18) udvikler i *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, udg. af E. Gans, Berlin 1833 [1821], ktl. 551, de tre sfærer af 'den objektive ånd', hvorefter værket er opdelt i tre dele: 'den abstrakte ret', 'moralitet' og 'sædelighed'. Den anden del falder i tre afsnit, hvoraf det sidste (§ 129-141) omhandler 'det gode og samvittigheden', jf. *Hegel's Werke* bd. 8, s. 171-207 (*Jub.* bd. 7, s. 187-225). I § 140 udvikles de moralske former af det onde forstået som en stigende grad af subjektivitet. Efter *hykleri* følger *probabilismen*, dvs. et standpunkt, som stiller sig tilfreds med det sandsynlige, fordi visheden anses for uopnåelig eller umulig; derpå følger *jesuitismen* forstået som det princip, at målet helliger midlet; dernæst *overbevisningen*, hvor den individuelle samvittighed påberåbes; endelig følger *ironien* som subjektivitetens og det ondes højeste form. Hverken den objektive lov ('den abstrakte ret') eller den subjektive moralitet kan i sig selv gøre krav på virkelighed, hvorfor de må forenes (forsones) i en højere enhed, og denne enhed er sædeligheden. I sædeligheden har den objektive ret fået virkelighed og substans, mens den subjektive vilkårlighed har mistet sit råderum. I værkets tredje del udfolder Hegel sædeligheden i dens tre trin: familien, det borgerlige samfund og staten, som er det sædeliges absolutte substans.

I trykt udgave: Bind 4 side 148 linje 24

◀ **ophæve** s: Udtrykket 'ophæve', der er det modsatte af at 'sætte' (ponere), stammer fra det ty. 'aufheben'. Det optræder hyppigt i den da. hegelianisme, fx skriver J.L. Heiberg: »Det som *ophæves*, er ikke tilintetgjort. At tilintetgjøre Noget, vilde være at sætte det paa det samme Punct, hvori det var, inden det blev til; men det, som er ophævet, *har dog været*. At ophæve er derfor snarere at *opbevare*«, *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie eller den speculative Logik ved den kongelige militaire Høiskole*, Kbh. 1831-32, § 15, anmærkning 2, s. 7.

I trykt udgave: Bind 4 side 149 linje 2

◀ **Hvad Hegel derimod ... som en Morder** : For så vidt Hegel i sin retsfilosofi under synspunktet 'moralitet' betragter troen som et ensidigt, subjektivt standpunkt, der skal ophæves i og dømmes ud fra det almene, det sædelige, ville det have været konsekvent, hvis han havde fremdraget Abraham, troens fader, som eksempel på det fordømmelige. Hegel taler dog ikke her om troen ('Glaube'), men om samvittighed ('Gewissen') eller bredere om vished ('Gewißheit'), idet han tilføjer, at den religiøse samvittighed ('das religiöse Gewisse') ikke henhører under moraliteten (jf. § 137). Abraham omtales ikke i denne forbindelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 149 linje 4

◀ **Boileau** : Nicolas Boileau-Despréaux (1636-1711), fr. digter og kritiker. Hans kritiske virksomhed udmøntede sig i hovedværket *L'art poétique* (1674). Værkets 1100 alexandrinske vers var Boileaus indlæg til forsvar for de antikke forbilleder i 1600-tallets strid mellem 'les anciens' og 'les modernes'. Poetikken foreskrev planmæssig og velordnet poetisk fremstilling og klarhed i tanke og tale.

I trykt udgave: Bind 4 side 149 linje 32

◀ **un sot trouve toujours un plus sot, qui l'admire** : fr. »en tåbe finder altid en endnu større tåbe, der beundrer ham«. Ordene danner afslutningen på første sang af *L'art poétique*.

I trykt udgave: Bind 4 side 149 linje 33

◀ **subordineret** : underordnet.

I trykt udgave: Bind 4 side 149 linje 35

◀ **Mediation** : 137,24.

I trykt udgave: Bind 4 side 150 linje 4

◀ **in mente** : lat. i tankerne, i erindringen.

I trykt udgave: Bind 4 side 150 linje 8

◀ **Bygning** : personlighed, karakter.

I trykt udgave: Bind 4 side 150 linje 13

◀ **en senere** : formentlig Jesus.

I trykt udgave: Bind 4 side 150 linje 23

◀ **Gradationer** : trinvis stigninger (op eller ned), mellemliggende positioner.

I trykt udgave: Bind 4 side 151 linje 5

◀ **et Foretagende ... en ung Pige som Offer** : Der sigtes til Euripides' tragedie *Ifigenia i Aulis* (151,16). Da den græske flåde er forsamlet i Aulis i Bøotien (154,27) for at sejle mod Troja, forhindrer gudinden Artemis afrejsen ved at sørge for modvind, fordi grækernes leder, kong Agamemnon, har fortørnet hende. Spåmanden Kalchas har åbenbaret, at gudinden kræver kongens datter Ifigenia som offer.

I trykt udgave: Bind 4 side 151 linje 10

◀ **den ringe Mand, der tør græde ... handle kongeligt** : Som grækernes leder er det Agamemnons opgave at træffe beslutninger på folkets vegne. Han beklager sin skæbne med følgende ord: »Hvor heldigt dog at være født til ringe Stand, / Saa har man Lov at græde, Lov at sige frit / Hvad der paa Hjertet ligger, men en fornem Mand / Har ei den Trøst«, *Iphigeneia i Aulis i Euripides*, overs. af Chr. Wilster, Kbh. 1840, ktl. 1115, v. 448-451. Der henvises her og i det følgende udelukkende til bogens verstælling.

I trykt udgave: Bind 4 side 151 linje 16

◀ **3 Medvidere i Folket** : Ved stykkets begyndelse kender kun tre mennesker til Agamemnons plan om at ofre sin datter. End ikke dronning Klytaimnestra, hans hustru, kender sagens rette sammenhæng; hun tror, at hendes datter skal giftes. »Kun tre Achaier kjende Sagens Sammenhæng, / Min Broder, Kalchas og Laertes' snilde Søn«, dvs. Menelaos, Kalchas og Odysseus, *Iphigeneia i Aulis*, jf. Wilsters oversættelse (151,16), v. 106-107.

I trykt udgave: Bind 4 side 151 linje 17

◀ **v. 687** : Agamemnon hemmeligholder sin beslutning til det sidste. Ifigenia forestiller sig, at hun skal giftes. Inden hun går ind til forberedelserne, betragter Agamemnon sin datter og udbryder: »O Barm! o fagre Kinder! lysegule Haar!« *Iphigeneia i Aulis* (151,16) v. 687.

I trykt udgave: Bind 4 side 151 linje 21

◀ **Helten skal løfte Kniven** : Da Ifigenia skal ofres, er det spåmanden Kalchas, der faktisk fører offerkniven. Han betragtes dog i sammenhængen som assisterende: Den egentlige helt er faderen selv, kong Agamemnon. Da Kalchas løfter kniven, sker der imidlertid et mirakel: Ifigenia forsvinder, og i hendes sted har Artemis anbragt en hind. Tilskuerne tror, at Ifigenia er blevet optaget blandt guderne, men Artemis har gjort hende til præstinde i sit tempel i Tauris. Således fortælles det i Euripides' fortsættelse *Ifigenia i Tauris*, jf. *Euripides*, overs. af Chr. Wilster (151,16).

I trykt udgave: Bind 4 side 151 linje 22

◀ **Naar den kjække Dommer ... jomfruelige Ungdom** : Jefta lover Gud, at han, dersom Gud vil hjælpe ham til sejr over ammonitterne, vil ofre det første menneske, som kommer ham i møde, når han vender hjem. Han sejrer stort i slaget, og det første menneske, der møder ham, er hans datter, som ofres efter to måneders sørgetid i bjergene. Det blev skik, at israelitiske kvinder fire dage hvert år gik ud og sang klagesange over Jeftas datter, jf. Dom 11,30-40.

I trykt udgave: Bind 4 side 151 linje 27

◀ **Staten betroer Faderen Dommersværdet ... Brutus** : Den rom. sagnhelt og første konsul i Rom, Lucius Junius Brutus, blev nødsaget til at henrette sine sønner, Titus og Tiberius, da de havde deltaget i en sammensværgelse, som skulle bringe Roms fordrevne konge tilbage: »Efterat det kongelige Gods var givet til Plyndring, bleve Forræderne dømte fra Livet og Straffen iværksat – desto mærkeligere derved, at Konsulembudet paalagde Faderen at lade Straffen exequere paa sine Sønner, saa at den, der end ikke som Tilskuer burde være tilstæde – just den satte Skiæbnen til Fuldbyrder af Dødsstraffen. Bundne til en Pæl stode der disse Ynglinge af første Rang. Men uden at ændse de øvrige, som om de vare ubekjendte Personer, hvilede Alles Øine allene paa Konsulens Børn. (...) Konsulerne træde frem paa deres Plads, og Liktorerne afskikkes for at fuldbyrde Straffen. De afklæde Forbryderne, pidske og halshugge dem. Under denne hele Scene var Faderens Aasyn og Miner Maalet for Alles Øine, men Patriotismen seirede – midt under Bloddommens Fuldbyrkelse – over Faderhertets Følelser«, *Forsøg til en Oversættelse af T. Livius's Romerske Historie*, overs. af R. Møller, bd. 1-7, Kbh. 1800-18; bd. 1, s. 176f. Valerius Maximus gengiver historien ganske kortfattet i *Sammlung merkwürdiger Reden und Thaten*, overs. af F. Hoffmann, Stuttgart 1829, ktl. 1296, s. 354, under overskriften »Aelterliche Strenge« og sammenfatter faderens bevæggrunde således: »Er vergaß, daß er Vater sey, um als Consul handeln zu können; lieber wollte er kinderlos werden, als sich zurückziehen, wo der Staat eine Genugthuung erheischte«.

I trykt udgave: Bind 4 side 151 linje 35

◀ **Lictorer** ne: gammelromerske retsbetjente, der gik foran de højere øvrighedspersoner, når de viste sig offentligt. Som tegn på øvrighedspersonernes magt over liv og død bar liktorerne et knippe af stokke med en fremstikkende økse. Liktorerne fungerede tillige som bødler (151,35).

I trykt udgave: Bind 4 side 152 linje 11

◀ **Sædelighedens Idee** : 148,24.

I trykt udgave: Bind 4 side 152 linje 30

◀ **Statens Idee** : 148,24.

I trykt udgave: Bind 4 side 153 linje 3

◀ **sædelige Dyd (...) personlig Dyd** : En sædelig dyd har til formål at gavne almenvellet, mens en personlig dyd alene udøves for den enkeltes egen skyld. Ved at ofre Isak gavner Abraham ikke samfundet, men handler inden for sit eget, personlige gudsforhold.

I trykt udgave: Bind 4 side 153 linje 7

◀ **krypt ... skjult saa at sige i Isaaks Lænd** : Det almene kommer først til udtryk i de senere generationer, som Isak er stamfader til, deraf det krypte, det skjulte.

I trykt udgave: Bind 4 side 153 linje 11

◀ **Pligten ... Guds Villie** : jf. *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler*, udg. af N.E. Balle og Chr. Bastholm, Kbh. 1824, ktl. 183, 6. kap., »Om Pligterne«, hvor der i § 1 tales

om »at gjøre Guds Villie i alle Ting«, og hvor det i § 2 hedder: »Hvad som helst Gud har befalet os at iagttage, er vor Pligt«.

I trykt udgave: Bind 4 side 153 linje 22

◀ **horror religiosus** : lat. hellig rædsel.

I trykt udgave: Bind 4 side 154 linje 24

◀ **Israel nærmede sig Sinai-Bjerget** : sigter til 2 Mos 19,12-13, hvor Herren forud for overdragelsen af de ti bud til Moses fortæller ham, hvorledes han skal holde sit folk borte fra bjerget, som er dødbringende for enhver, der blot så meget som rører ved det.

I trykt udgave: Bind 4 side 154 linje 25

◀ **Aulis's Sletter** : Flådebyen Aulis ligger i Bøotien i det mellemste Grækenland. Det flade kystlandskab omkring byen er rammen om Euripides' *Ifigenia i Aulis* (151,16).

I trykt udgave: Bind 4 side 154 linje 27

◀ **Ordets Blad** : Sproget sammenlignes med Adam og Evas figenblade, som skjulte deres nøgenhed efter syndefaldet, jf. 1 Mos 3,7.

I trykt udgave: Bind 4 side 154 linje 32

◀ **Shakespeare** : William Shakespeare (1564-1616), eng. dramatiker og lyriker.

I trykt udgave: Bind 4 side 154 linje 33

◀ **ikke en Apostel, han uddriver kun Djævlene ved Djævelens Magt** : Jesus udvælger tolv apostle, som han giver magt til at uddrive dæmoner. De skriftkloge mener, at Jesus selv er besat og udbryder: »han haver Beelzebul, og ved den øverste Dievel uddriver han Dievle«, Mark 3,14-15.22-23 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 155 linje 3

◀ **en Sætning af Pythagoras ... lige Tal** : Den gr. matematiker og filosof Pythagoras (o. 570-497 f.Kr.) anså de ulige tal for mere fuldkomne end de lige, idet lige tal kan deles i halvdele af ulige tal, mens ulige tal aldrig kan deles i lige halvdele. Det ulige tal er derfor i en vis forstand udeleligt, vil man dele det, bliver der altid noget udeleligt tilovers; et ulige tal må følgelig anses for mere fuldkomment end et lige tal. Jf. W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826; bd. 1, s. 105-110; jf. tillige *Pap. IV A 55-57*.

I trykt udgave: Bind 4 side 155 linje 23

◀ **σκάνδαλον** : gr. (skándalon) forargelse, anstød. Ordet optræder adskillige gange i NT, fx 1 Kor 1,23, hvor Paulus siger: »vi prædiker Kristus som korsfæstet, en forargelse for jøder og en dårskab for hedninger«.

I trykt udgave: Bind 4 side 155 linje 26

◀ **Docenter** ne: medhjælpende undervisere ved universitetet; personer, der taler vidt og bredt og i en belærende tone.

I trykt udgave: Bind 4 side 155 linje 34

◀ **erectioris ingenii** : lat. af højere tænke måde.

I trykt udgave: Bind 4 side 156 linje 7

◀ **Judas ... 30 Secler** : 143,29.

I trykt udgave: Bind 4 side 156 linje 29

◀ **nedrig Maade** : ufin, gemen måde.

I trykt udgave: Bind 4 side 157 linje 4

◀ **Gangkone** : rengøringskone eller kone, der går byærinder.

I trykt udgave: Bind 4 side 157 linje 18

◀ **blive forsøgte** : blive prøvet, blive udsat for en prøvelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 157 linje 20

◀ **hiin benaadede (...) blandt Qvinder** : sigter til englen Gabriels hilsen til Maria: »hil være dig, du Benaadede! Herren er med dig, du Velsignede iblandt Qvinderne«, Luk 1,28 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 157 linje 25

◀ **Recensenter** s: anmeldere, kritikere.

I trykt udgave: Bind 4 side 158 linje 1

◀ **vidunderligt** : på underfuld måde, nemlig ved Helligåndens mellemkomst.

I trykt udgave: Bind 4 side 158 linje 2

◀ **paa Qvinders Viis** : bibelsk udtryk for menstruation, jf. 1 Mos 18,11 og 31,35.

I trykt udgave: Bind 4 side 158 linje 2

◀ **Engelen kom kun til Maria** : sigter til Luk 1,28-38; ifølge Matt 1,20-21 var englen nu også så betænksom at henvende sig til den bekymrede Josef i en drøm med ordene: »Josef, Davids søn, vær ikke bange for at tage Maria til dig som hustru; for det barn, hun venter, er undfanget ved Helligånden«.

I trykt udgave: Bind 4 side 158 linje 6

◀ **den, hvem Gud velsigner, forbander han i samme Aandedrag** : allusion til beretningen om Jakobs natlige kamp med Gud for at blive velsignet; det blev han, men under kampen fik han et slag på hofteskålen, og om morgenen viste det sig, at han var blevet halt, jf. 1 Mos 32,25-32.

I trykt udgave: Bind 4 side 158 linje 8

◀ **leflende** : letfærdigt, koketterende.

I trykt udgave: Bind 4 side 158 linje 11

◀ **see jeg er en Herrens Tjenerinde** : jf. Luk 1,38.

I trykt udgave: Bind 4 side 158 linje 13

◀ **græd ikke over mig, men græd over Dig selv** : 117,21.

I trykt udgave: Bind 4 side 158 linje 26

◀ **Lessing ... vedbliver han (...) Cfr. Sämtlich. W. 30. B. p. 223** : Gotthold Ephraim Lessing (1729-81), ty. dramatiker, kritiker og filosof. Der citeres i det følgende fra »Ein und achtzigster Brief« af »Auszüge aus Lessing's Antheil an den Litteraturbriefen« i *Gotthold Ephraim Lessing's sämtliche Schriften* bd. 1-32, Berlin 1825-28, ktl. 1747-1762 (forkortet *Lessing's sämtliche Schriften*); bd. 30, 1828, s. 223f. Det 81. brev indledes med generelle betragtninger over tragediens status i Frankrig og i særdeleshed Tyskland. Det bringer Lessing ind på C.F. Weißes netop udkomne tragedie *Eduard der Dritte* (1759) og videre til en historisk anekdote om Edvard II. Den femtenårige Edvard (III) blev eng. konge i 1327 på baggrund af en sammensværgelse mellem hans mor, Isabella, og dennes elsker Mortimer. Den gamle konge, Edvard II, blev afsat og kastet i fængsel. Som eksempel på en komisk ytring i en tragisk situation anfører Lessing historien om, hvordan kongen, der var frataget alle rettigheder og blev tvunget til at barbere sig i koldt vand fra en mudderpøl, grædende skal have udtalt, at hans fangevogtere måtte gøre med ham, hvad de ville, blot de ikke fratog ham det varme vand til barberingen. At en tilsvarende tragikomik kan komme til udtryk i ethvert socialt lag, belyser Lessing med en historie om en bondekone, en historie, som han låner fra Denis Diderots *Entretiens sur le Fils Naturel* (1757): En bondekone havde sine forældre boende i en nærliggende landsby. Hun sendte sin mand på besøg, men manden blev slået ihjel af en svoger. Fortælleren indfinder sig da i forældrenes hus og ser bondekonen klamre sig fortvivlet til den døde mands fødder, mens hun grædende siger: Ak! havde jeg da troet, da jeg sendte dig herhen, at disse fødder skulle bære dig i døden? Herefter følger citatet. Bortset fra den fremhævede passage er der kun ubetydelige afvigelser fra Lessing.

I trykt udgave: Bind 4 side 159 linje 20

◀ **Auch das war Witz ... gesagt haben** : ty. »Også dette var vid, og til og med en bondekones vid; men omstændighederne gjorde det uundgåeligt. Og følgelig skal man heller ikke søge undskyldningen for de vittige udtryk for smerte og bedrøvelse i den omstændighed, at den person, der bruger dem, er en fornem,

velopdragen, forstandig og i øvrigt vittig person; *thi lidenskaberne gør alle mennesker lige igen*: men i den omstændighed, at ethvert menneske uden forskel efter al sandsynlighed ville sige det samme under de samme omstændigheder. Bondekonens tanke kunne og måtte en dronning have haft: ligesom det, kongen siger dér, også kunne være og uden tvivl ville være blevet sagt af en bonde«.

I trykt udgave: Bind 4 side 159 linje 25

◀ **den Kjærlighed, hvilken Rousseau ... sin Næste** : Jean-Jacques Rousseau (1712-78), fr. filosof og forfatter. Rousseau omtaler den mistænkelige form for næstekærlighed i sit epokegørende opdragelsesskrift *Émile ou de l'Éducation* bd. 1-4, Constant 1792 [1762], ktl. 939-940; *Emil eller om Opdragelsen*, overs. af J. Werfel, bd. 1-3 (i seks dele), Kbh. 1796-99, ktl. 941-943; bd. 1, s. 28: »Lid ikke paa de Cosmopoliter, som i deres Bøger i stor Frastand søge de Pligter, de i Nærheden ikke selv værdige at opfylde. Philosopher gives der, som elske Tartarerne for at være befriede fra at elske deres Naboer«. Rousseau omtaler ikke det sydøstafrikanske folkeslag af bantu-stammen, kafferne, men derimod det centralasiatiske folkeslag af mongolsk race, tatarene. (Navnet tartarer skyldes et middelalderligt ordspil, hvorefter folket skulle stamme fra Tartarus, det gr. helvede.)

I trykt udgave: Bind 4 side 160 linje 23

◀ **Incommensurabelt** : 134,21.

I trykt udgave: Bind 4 side 161 linje 1

◀ **I den hegelske ... bestemt ved das Innere** : If. Hegel (128,18) skal 'das Innere' ('det indre') gøres til 'das Äussere' ('det ydre'). Denne proces er 'die Entäusserung' ('yderliggørelsen'). *Barnet* er kun optaget af sit eget indre, dvs. sine egne umiddelbare følelser og behov. *Manden* forstår, at han tjener sine egne interesser bedst ved at stræbe efter at være til gavn for samfundet og opfylde dets normer, hvorved hans egne ('indre') interesser er blevet ydre, dvs. identiske med de almene interesser. Jf. fx Hegel *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, udg. af L. v. Henning, bd. 1-3, Berlin 1840-45 [1817], ktl. 561-563 (forkortet *Encyclopädie*); bd. 1, »Die Logik« § 140, i *Hegel's Werke* (128,18) bd. 6, s. 275-281 (*Jub.* bd. 8, s. 313-319).

I trykt udgave: Bind 4 side 161 linje 6

◀ **i det Foregaaende** : jf. SKS 4, 155,23f.

I trykt udgave: Bind 4 side 161 linje 12

◀ **Den nyere Philosophi ... det Umiddelbare** : Formentlig sigtes der især til Hegels filosofi og den udformning, som denne fik hos de mange hegelske filosoffer og teologer. Efter Hegels spekulative, dialektiske metode vil (begrebs)udviklingen af ethvert vidensområde tage sit udgangspunkt i det umiddelbare for derefter at påvise den modsigelse, som dette er underlagt. Denne modsigelse må nødvendigvis hæves, hvilket sker ved, at den bliver bevidstgjort i et højere standpunkt, og så fremdeles, indtil den absolutte viden har hævet og indoptaget enhver modsigelse (148,24). Den 'første umiddelbarhed' er således den, der ophæves i en højere viden, men hvis ikke viden skal stå højere end troen, må troen if. SK opfattes som en 'anden umiddelbarhed', der kommer efter selv den højeste viden. Troen som den 'anden umiddelbarhed' må således falde uden for den filosofiske begrebsudvikling. Det er dog et åbent spørgsmål, hvorvidt Hegel har opfattet troen i den betydning, som SK tillægger ham.

I trykt udgave: Bind 4 side 161 linje 21

◀ **vapeurs** : fr. dampe; kvalme og oppustethed i kombination med forstemthed og melankoli. Tidligere modesygdom hos kvinder; griller.

I trykt udgave: Bind 4 side 161 linje 25

◀ **nec opinat** : lat. uventet; uformodet.

I trykt udgave: Bind 4 side 161 linje 28

◀ **Hans Uvidenhed** : 137,26.

I trykt udgave: Bind 4 side 161 linje 33

◀ **mediere** : ophæve, forsone (137,24).

I trykt udgave: Bind 4 side 162 linje 19

◀ **realiter** : lat. i virkeligheden, objektivt set.

I trykt udgave: Bind 4 side 162 linje 24

◀ **Casus** : (gram.) forholdsfald; hændelser.

I trykt udgave: Bind 4 side 163 linje 13

◀ **Luc. XIV, 26** : Luk 14,26. SK synes selv at have oversat passagen fra den gr. grundtekst.

I trykt udgave: Bind 4 side 163 linje 32

◀ **en haard Tale ... paa den** : Da Jesus i synagogen i Kapernaum havde talt om nødvendigheden af at spise Menneskesønnens kød og drikke hans blod, sagde nogle af hans disciple til hinanden: »Det er hård tale; hvem kan holde ud at høre på det?« Joh 6,60.

I trykt udgave: Bind 4 side 163 linje 36

◀ **i et eller andet exegetisk Hjælpemiddel** : sigter til C.G. Bretschneider *Lexicon manuale graeco-latinum in libros Novi Testamenti* bd. 1-2, 2. udg., Leipzig 1829 [1824], ktl. 73-74; bd. 2, s. 87.

I trykt udgave: Bind 4 side 164 linje 3

◀ **μισειν** : gr. (miseîn) at hade.

I trykt udgave: Bind 4 side 164 linje 4

◀ **per μειωσιν** : lat. og gr. (meîōsin) »ved svækkelse«, dvs. af betydningen.

I trykt udgave: Bind 4 side 164 linje 5

◀ **minus diligo, posthabeo, non colo, nihili facio** : lat. »elsker mindre, tilsidesætter, ærer ikke, regner for intet«.

I trykt udgave: Bind 4 side 164 linje 5

◀ **det næstfølgende Vers ... lee ad ham** : Luk 14,28.

I trykt udgave: Bind 4 side 164 linje 7

◀ **Exeget** : 106,1.

I trykt udgave: Bind 4 side 164 linje 14

◀ **κατ' αναλογιαν** : gr. (kat' analogían) efter analogi.

I trykt udgave: Bind 4 side 164 linje 17

◀ **Erbarmeligste** : ynkeligste.

I trykt udgave: Bind 4 side 164 linje 19

◀ **En Mand fordrer ... og Moder** : sigter formentlig til Matt 19,4-6, hvor Jesus om ægteskabet siger, at Gud fra begyndelsen har skabt mennesket som mand og kvinde og siger: »Derfor skal en mand forlade sin far og mor og binde sig til sin hustru, og de to skal blive ét kød«.

I trykt udgave: Bind 4 side 165 linje 8

◀ **Kain** : henviser til 1 Mos 4,3-16, hvor det om Kain fortælles, at han dræbte sin bror Abel, fordi Gud tog imod dennes offergave, men ikke ville vide af Kains.

I trykt udgave: Bind 4 side 165 linje 29

◀ **Stedet hos Lucas** : 163,32.

I trykt udgave: Bind 4 side 166 linje 3

◀ **gerere sig** : opføre sig.

I trykt udgave: Bind 4 side 166 linje 18

◀ **Concession** : indrømmelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 166 linje 29

◀ **indgetogent** : tilbagetrukket, indesluttet, stille og beskedent.

I trykt udgave: Bind 4 side 166 linje 32

◀ **Jomfrubuur** : det særlige hus eller værelse, hvor man især i middelalderen lod ugifte, unge kvinder opholde sig og arbejde.

I trykt udgave: Bind 4 side 166 linje 32

◀ **Blivested** : varigt opholdssted. Muligvis allusion til H.A. Brorsons salme fra *Troens rare Klenodie* (133,10) med begyndelseslinien »Giv dig, min kiere Siel, til Roe«. Den 9. strofe lyder i sin helhed: »Bort Verden, jeg dig ey vil see, / Din Lyst den føder evig Vee, / Du skal mig ikke gjøre blind, / Til Himlen ene staaer mit Sind, / Den Himmel, hvor mit Blive-Sted / Til evig Tiid mig er bered«, s. 188.

I trykt udgave: Bind 4 side 167 linje 19

◀ **70 Aar** : Johannes de silentio antager, at Abraham blev gift i en alder af 30 og Isak født, da Abraham var 100.

I trykt udgave: Bind 4 side 168 linje 6

◀ **tage Hagar til Medhustrue** : 110,5.

I trykt udgave: Bind 4 side 168 linje 10

◀ **Hvilebogstav** : På hebraisk havde man oprindeligt ingen vokalbogstaver. For at undgå den flertydighed, der lå i et system bestående udelukkende af konsonanter, indførtes tre standardiserede vokalbogstaver. Begrænsningen i dette system blev i 6.-9. årh. afhjulpet med indførelsen af en lang række vokaltegn. De gamle vokalbogstaver var da overflødiggjort, men blev fastholdt i skriftsproget. Om de vokalbogstaver, som på den måde er blevet overflødigge, siger man, at de *hviler* – deres udtale er bestemt af vokaltegnet. Hvilebogstaverne (lat. litterae quiescibiles) er altså ikke de bogstaver, som vokalerne hviler i, men en betegnelse for de overflødiggjorte vokalbogstaver. Det er dem, der hviler, dvs. er inaktive til fordel for vokaltegnene. Jf. J.C. Lindberg *Hovedreglerne af den hebraiske Grammatik*, 2. oplag, Kbh. 1835 [1822], ktl. 989, s. 9.

I trykt udgave: Bind 4 side 168 linje 15

◀ **Cunctator** : Den rom. diktator Fabius Maximus sejrede 217 f.Kr. over Hannibals tropper ved en henholdende strategi, som gav ham tilnavnet Cunctator, dvs. Nøleren.

I trykt udgave: Bind 4 side 168 linje 17

◀ **130 Aar** : 119,15.

I trykt udgave: Bind 4 side 168 linje 20

◀ **publici juris** : lat. offentliggjort ejendom, offentligt anliggende.

I trykt udgave: Bind 4 side 168 linje 26

◀ **Herrens Ven** : alluderer til udtryk i Es 41,8 og Jak 2,23.

I trykt udgave: Bind 4 side 168 linje 34

◀ **lade hver Dag have sin Sorg** : jf. Matt 6,34: »Hver dag har nok i sin plage«.

I trykt udgave: Bind 4 side 169 linje 19

◀ **vielleicht (...) das Außerordentliche** : ty. måske (...) det overordentlige.

I trykt udgave: Bind 4 side 170 linje 9

◀ **Hospitalslem** : beboer på stiftelse for fattige.

I trykt udgave: Bind 4 side 170 linje 10

◀ **secterisk** : med tilknytning til en gruppe mennesker med særstandpunkter; gruppedannende. Betegnelsen gælder ofte mindre trossamfund, som skiller sig ud fra hovedkirken.

I trykt udgave: Bind 4 side 170 linje 21

◀ **Mester Jackel** : Mester Jakel (diminutiv af Jakob) er den bonde- og narrefigur, som har lagt navn til Mester Jakel komedierne. De blev spillet med små, håndførte marionetdukker på Dyrehavsbakken og hørte til den tids populære forlystelser. Jakelkomedien ligner tilsvarende dukketeater i andre lande, men stammer i sin danske version fra Jørgen Qvist (d. 1811), som opførte sine forestillinger på Dyrehavsbakken. Adam Oehlenschlägers »Sanct Hansaften-Spil« (134,19) kan betragtes som en skønlitterær henvisning til det folkelige forlæg.

I trykt udgave: Bind 4 side 170 linje 24

◀ **Privattheater** : Et privatteater ejes og drives af skuespillere, som oftest dilettanter; publikum er en lukket kreds.

I trykt udgave: Bind 4 side 170 linje 24

◀ **Stokkemændene i Gulddaasen** : Stokkemænd er den juridiske betegnelse for de fire (tidligere otte) retsvidner, som havde til opgave at overvåge og stå inde for retshandlinger. Der sigtes til de to upålidelige vidner i 2. akt, 10.-14. scene, af Chr. Olufsens lystspil *Gulddaasen* (1793), Rasmus Skytte og Hans Hiulmand, som har ladet sig købe til at vidne mod den uskyldige hr. Landsvig. De tvivlsomme vidner præsenteres med ordene: »Med et Par saadanne Karle kan man jage Retfærdigheden ind i et Musehul«, *Gulddaasen. Et Lystspil i fem Optog*, udg. af E. Rørdam, Kbh. 1899, s. 40f.

I trykt udgave: Bind 4 side 170 linje 26

◀ **Connexioner** : forbindelser, indflydelsesrige bekendtskaber.

I trykt udgave: Bind 4 side 170 linje 28

◀ **Skrælling** : svagelig, evt. fej person.

I trykt udgave: Bind 4 side 170 linje 29

◀ **storme Himlen** : ligesom titanerne i gr. mytologi, der tabte kampen om overherredømmet til de olympiske guder.

I trykt udgave: Bind 4 side 171 linje 4

◀ **Luc. XIV** : jf. SKS 4, 163,32-164,26.

I trykt udgave: Bind 4 side 171 linje 34

◀ **de tilsvarende Steder** : jf. 5 Mos 13,6-10; 33,9; Matt 10,37; 19,29.

I trykt udgave: Bind 4 side 171 linje 35

◀ **de lignende** : SK har i renskriften (jf. *Pap.* IV B 96,6) først skrevet: »de lignende (f.E. 1 Cor. 7. 11.)«.

I trykt udgave: Bind 4 side 171 linje 35

◀ **Den hegelske Philosophi (...) tale om Troen** : 161,21.

I trykt udgave: Bind 4 side 172 linje 16

◀ **det Interessante** : I da. sammenhæng blev 'det interessante' aktualiseret af J.L. Heiberg, som i sin anmeldelse af Oehlenschlägers skuespil *Dina* i *Intelligensblade*, udg. af J.L. Heiberg, nr. 16 og 17, den 15. nov. 1842, skrev om den antikke tragedie: »den kjendte med eet Ord ikke det *Interessante*, som er et modernt Begreb, for hvilket de gamle Sprog ei engang have noget tilsvarende Udtryk. Denne Omstændighed betegner paa eengang det Store, det Colossale ved den antikke Tragedie og tillige dens Indskrænkning; thi heraf følger, at saa meget som hiin Digtart fordrer Character-*Skildringer*, saa lidet kan den i Grunden tilstede Character-*Udviklinger*; her er nemlig, saa at sige, Intet at udvikle, lige saa lidt som i en Marmorstatue; Alt er fra Begyndelsen af plastisk bestemt i alle sine Omrids, ja endog forudbestemt«, *Intelligensblade* (129,18) bd. 2, 1843, s. 80. Senere i anmeldelsen hedder det: »Af det Anførte vil man see, at den Categorie, som især finder Anvendelse paa 'Dina', er *det Interessante*, en særdeles populær Betegnelse, som Alle forstaae, selv De, der ikke forstaae nogen anden æsthetisk Begrebsbestemmelse. Allerede ovenfor har jeg leilighedsviis bemærket, at det Interessante er et Begreb, som tilhører den nyere Kunst. (...) Mange Dannede, især saadanne, for hvilke Walter Scott, Bulwer, Scribe og Victor Hugo frembyde den høiest mulige poetiske Nydelse, blive næsten vrede, naar man spørger dem, om de have moret sig ved denne eller hiin udmærkede Forestilling i Theatret. 'Moret mig?' svare de med Foragt: 'Nei, det var en

Forestilling, som i høieste Grad *interesserede* mig.' De vide ikke, at det Morsomme, ligesom paa den anden Side det Sublime, det Opløftende, refererer sig til en umiddelbar Sindsstemning, og derfor langt mere betegner Kunstens Resultat, end det Interessante, hvori der endnu er indeholdt saa Meget af Reflexionen«, s. 95. Som æstetisk term blev 'det interessante' indført af Friedrich Schlegel i »Ueber das Studium der griechischen Poesie« (1795-96), jf. *Schlegel'ssämmtliche Werke* bd. 1-10, Wien 1822-25, ktl. 1816-1825; bd. 5, 1823, s. 5-332. Om den nyere poesi hedder det s. 11, at den i modsætning til den græske »macht nicht einmal Ansprüche auf objektive Allgemeinheit; welches doch die erste Bedingung des reinen und unbedingten künstlerischen Werths ist, und ihr Ideal und Ziel ist das Interessante d.h. das subjektiv Anziehende und dichterisch Wirkende«. Betegnelsen omfatter de kunstneriske virkemidler, som typisk behagede publikum i kraft af, at de var pirrende, opsigtsvækkende, disharmoniske og umiddelbart spændende, men mishagede dele af kritikken, der betragtede dem som ikke-skønne og derfor uden adkomst til kunsten. Det 'interessante' er således både knyttet til kunstnerens appel til publikum med stadigt mere spektakulære midler og til det element af (selv)refleksion, som ansås for en uomgængelig bestanddel af et moderne menneske.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 4

◀ **fornemlig** : især, særlig.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 5

◀ **in discrimine rerum** : lat. på et afgørende punkt; under store forandringer.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 5

◀ **pro virili** : lat. efter bedste evne.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 7

◀ **Kunstflid** : flid, som anvendes under udøvelsen af et håndværk eller en kunst – særligt med henblik på at fremstille noget smukt eller dekorativt.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 11

◀ **Confinium** : grænseområde.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 20

◀ **Concupiscentis** : begær.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 23

◀ **Systemet** : 103,15 og 128,18.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 25

◀ **Aristoteles siger ... δυο μὲν οὖν ... (cfr. cap. 11)** : Aristoteles (384-322 f.Kr.), gr. filosof, logiker og naturforsker, elev af Platon, senere lærer for Alexander den Store. Han grundlagde 335 den peripatetiske skole i Lykeion og forlod 324 Athen for ikke at blive anklaget ligesom Sokrates. Det gr. citat (1452b 9) kan oversættes: »to af mytens dele, nemlig omslag [peripéteia] og genkendelse [anagnōrisis], er afgørende for disse begivenheder«. Aristoteles' skrift om digtekunst kaldes ofte og i det følgende *Poetikken* efter det græske *Περὶ Ποιητικῆς*. Jf. *Aristoteles græce*, udg. af I. Bekker, bd. 1-2, Berlin 1831, ktl. 1074-1075; bd. 2, s. 1452, og *Aristoteles Dichtkunst*, overs. af M.C. Curtius, Hannover 1753, ktl. 1094, s. 24.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 30

◀ **αναγνωρισίς** : gr. (anagnōrisis) genkendelse, erkendelse af en ukendt sammenhæng.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 32

◀ **Overalt ... Skjulthed** : Her parafraseres en passage fra kap. 11 i Aristoteles' *Poetik* (1452a 29ff.): »Men genkendelse er, som ordet selv angiver, en forandring fra uvidenhed (om personer eller forhold) til erkendelse og viden«.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 33

◀ **eo ipso** : lat. netop derved; dermed tillige.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 34

◄ **det Relaxerende** : det befriende, det, som udløser en spænding.

I trykt udgave: Bind 4 side 173 linje 35

◄ **περιπέτεια** : gr. (peripéteia) pludseligt omslag, forandring til det modsatte.

I trykt udgave: Bind 4 side 174 linje 2

◄ **carambolere** : falder sammen, er forenet i samme moment. Aristoteles (173,30) fremhæver i 11. kap. af *Poetikken* (1452a 32ff.) Sofokles' *Kong Ødipus* som et eksemplarisk sammenfald af »omslag« og »genkendelse« og underordner dette de situationer, hvor tragediens personer blot genkender hinanden.

I trykt udgave: Bind 4 side 174 linje 2

◄ **den enkelte og den dobbelte Gjenkjendelse** : Aristoteles' eksempel på en dobbelt genkendelse i 11. kap. af *Poetikken* (1452b 3ff.) er søskendeparret Orestes og Ifigenia i Euripides' *Ifigenia i Tauris*. Ved den enkelte genkendelse forstås det forhold, at en person bliver klar over, hvem den anden er. Genkendelsen bliver dobbelt, når den omfatter begge parter, som da genkender hinanden. Orestes er ved sin ankomst til Tauris bekendt med, at offerpræstinden hos gudinden Artemis er hans søster Ifigenia; hun er skeptisk, men overbevises om sin brors identitet og udbryder (v. 816-817 i Chr. Wilsters oversættelse (151,22)): »Du dyrebare! ja tilvisse dyrebar! / Jeg har min Orestes, min eneste Broder er her«. Spørgsmålet om genkendelsens forskellige arter er yderligere kommenteret s. 166 i Curtius' tyske oversættelse af *Poetikken* (173,30).

I trykt udgave: Bind 4 side 174 linje 2

◄ **Fatum** : skæbne.

I trykt udgave: Bind 4 side 174 linje 8

◄ **En Søn myrder sin Fader ... hans Fader** : Ødipus dræber sin far uden at kende ham og ægter siden sin mor uden at vide, hvem hun er, i Sofokles' tragedie *Kong Ødipus*. Jf. *Sophokles Tragoedien*, overs. af J.J.C. Donner, Heidelberg 1839, ktl. 1202; *Sophoclis Tragoediae*, udg. af C.H. Weise, bd. 1-2, Leipzig 1841, ktl. 1201. Men begivenhedernes gang er bestemt af guderne og varslet af oraklet. I Aristoteles' *Poetik* (173,30) kap. 14 (1453b 29ff.) tjener Ødipus som eksempel på, at den handlende udfører en frygtelig gerning uden at vide besked om, hvad der gør den frygtelig, og først senere bliver klar over, hvilken elsket person eller ven, der har været genstand for hans handling.

I trykt udgave: Bind 4 side 174 linje 13

◄ **En Søster vil offre sin Broder ... det at vide** : Ifigenia, der gør tjeneste som præstinde hos gudinden Artemis, står i begreb med at dræbe sin bror Orestes, men genkender ham i sidste øjeblik i Euripides' tragedie *Ifigenia i Tauris* (151,22). Aristoteles inddeler i kap. 14 af *Poetikken* (1453b 1 - 1454a 15) forskellige tragedier efter personernes grad af indsigt i deres egne handlinger: Ifigenias næsten fuldbyrdede brodermord (174,2) fremhæves som eksempel på, at en planlagt grusomhed kan være storartet tragisk stof, selvom den aldrig udføres.

I trykt udgave: Bind 4 side 174 linje 14

◄ **Det nyere Drama** : I »Det antike Tragiskes Reflex i det moderne Tragiske« i *SKS 2*, 137-162, føres en indgående diskussion af forholdet mellem antik tragedie og moderne drama.

I trykt udgave: Bind 4 side 174 linje 16

◄ **den undfanger ... over Hovedet paa den** : Agerhøvnens ynglevaner er beskrevet af Aristoteles (173,30) i dennes naturhistorie, men SKs kilde er Hieronymus Cardanus' *De rerum varietate libri XVII*, Basel 1581, ktl. 137, s. 375; jf. *Pap.* IV A 36.

I trykt udgave: Bind 4 side 174 linje 24

◄ **Nu kommer Humlen** : nu kommer det afgørende; talemåde (ofte med tilføjelsen: 'sagde Per Brask, han gjorde i maltet'), jf. *Danske Ordsprog og Mundheld*, samlede af J.F. Fenger, i *For Litteratur og Kritik* bd. 4, Kbh. 1848.

I trykt udgave: Bind 4 side 175 linje 1

◄ **Assistentshusforvalter** : leder af Assistentshuset, det offentlige lånekontor i København (oprettet 1688) eller en tilsvarende institution, som havde til opgave mod pant og rente at yde lån til fattige.

I trykt udgave: Bind 4 side 175 linje 27

◀ **Euripides's Iphigenia i Aulis** : 151,10.

I trykt udgave: Bind 4 side 176 linje 30

◀ **Klytaimnestra** s: Agamemnons hustru (151,17).

I trykt udgave: Bind 4 side 177 linje 1

◀ **en gammel Tjener** : Ikke Agamemnon selv, men en gammel slave åbenbarer på eget initiativ sagens rette sammenhæng for Ifigenias mor: »Myrdes skal din Datter, myrdes af sin Faders egen Haand«, *Iphigeneia i Aulis* (151,16) v. 861ff.

I trykt udgave: Bind 4 side 177 linje 2

◀ **elskelige Søn, i hvem den haver Velbehagelighed** : jf. Mark 1,11, hvor ånden i en dues skikkelse daler ned over Jesus, der netop er blevet døbt af Johannes Døber, alt imens der fra himlene lyder en stemme: »du er min Søn den elskelige, i hvilken jeg haver Behagelighed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 177 linje 9

◀ **argumentum ad hominem** : lat. 'argument til manden', dvs. argument, som tager sigte på modstanderens person i stedet for på den sag, der diskuteres.

I trykt udgave: Bind 4 side 177 linje 18

◀ **Jephtahs Datter** : 151,27.

I trykt udgave: Bind 4 side 177 linje 21

◀ **Faderens Fødder ... cfr. v. 1224** : Til slut konfronteres familien; Ifigenias bøn om nåde efterfølger moderens: »Min Fader! o besad jeg Orpheus' Tryllerøst, / Ved Sang at lokke Klipper til at følge mig, / Og ved min Tale smelte hvem jeg vilde selv, / Da tyede jeg til denne Hjelp; men al min Kunst / Er Taarer kun; dem vil, dem kan jeg ofre dig. / Istedetfor en Oliegreen, om dine Knæe / Jeg snoer mig selv, hvem denne Qvinde har dig født«, *Iphigeneia i Aulis* (151,16) v. 1220f. En olivengren udtrykker ønsket om nåde.

I trykt udgave: Bind 4 side 177 linje 22

◀ **Da Amor forlader Psyche ... Hemmeligheden** : Sagnet om Amor og Psyche blev gendigtet af den rom. forfatter Lucius Apuleius (f. o. 125), der indlagde det i sit hovedværk, den satiriske roman *Metamorphoses*. Her fortælles det bl.a., hvorledes Amor forelskede sig i den underskønne Psyche, men kun besøgte hende om natten og forbød hende at se ham. Da han en nat trækker sig tilbage, pålægger han hende atter tavshed og føjer til: »Thi inden kort Tid vil vor Familie blive forøget, og Du vil føde en Søn, som Du bærer under Dit Hjerte, og som vil blive udødelig, hvis Du bevarer vor Hemmelighed, men dødelig, dersom Du røber den«, *Æslet eller Forvandlingen, en Fortælling i 13 Bøger af Apuleius fra Madaura*, overs. af Fr. Schaldemose, Kbh. 1842, s. 146f. SK ejede flere udgaver, såvel latinske som tyske, af Apuleius' gendigtning af sagnet om Amor og Psyche, jf. ktl. 1215-1217. Under udarbejdelsen af *Enten - Eller* benyttede han *Amor und Psyche*, overs. af J. Kehrein, Giessen 1834, ktl. 1216, og afskrev de citerede linier, jf. *Pap.* III B 179,42.

I trykt udgave: Bind 4 side 177 linje 31

◀ **Disciplin** : svøbe, pisk.

I trykt udgave: Bind 4 side 178 linje 7

◀ **Aristoteles fortæller i hans Politik ... hente Bruden** : Den fremhævede passage fra 5. bog, kap. 4, i Aristoteles' (173,30) *Politik* (1303b 37 - 1304a 4) er en oversættelse af: »Der Bräutigam nämlich, dem die Auguria ein Unglück bey seiner Verehlichung geweissaget hatten, änderte, als er kam seine Braut abzuholen, plözlich seinen Entschluß, und gieng ohne sie davon«, *Die Politik des Aristoteles*, overs. af Chr. Garve, udg. af G.G. Fülleborn, Breslau 1799, ktl. 1088-1089, s. 407f.

I trykt udgave: Bind 4 side 178 linje 10

◀ **Delphi** : 179,26.

I trykt udgave: Bind 4 side 178 linje 11

◀ **Augurer** ne: spåmænd i oldtidens Rom, som af fuglenes skrig, flugt og maveindhold forklarede gudernes vilje og fremtidige begivenheder.

I trykt udgave: Bind 4 side 178 linje 12

◀ **Lessing ... hamburgische Dramaturgie** : G.E. Lessing (159,20) beskæftiger sig i de to første stykker af *Hamburgische Dramaturgie* (1767), hans indflydelsesrige samling af teaterkritikker og teaterrefleksioner, med tanken om »das christliche Trauerspiel« på baggrund af en ty. bearbejdning af Torquato Tassos *Olindo e Sophronia*. Jf. *Lessing's sämmtliche Schriften* (159,20) bd. 24, 1827, s. 11ff.

I trykt udgave: Bind 4 side 178 linje 18

◀ **Theologia viatorum** : lat. 'vandrerens teologi', i modsætning til 'theologia beatorum', 'de saliges teologi', jf. K.G. Bretschneider *Handbuch der Dogmatik* bd. 1-2, 4. udg., Leipzig 1838 [1813], ktl. 437-438; § 4 »Eintheilung der Theologie«, bd. 1, s. 12, note 14, hvor det hedder: »Unbrauchbar und falsch sind die alten Eintheilungen der Theologie in theol. viatorum, d.i. der Menschen in diesem Leben, und theol. comprehensorum, d.i. der Menschen in der Ewigkeit«.

I trykt udgave: Bind 4 side 178 linje 23

◀ **Prompthed** : hurtighed kombineret med præcision.

I trykt udgave: Bind 4 side 178 linje 27

◀ **Autopsi** : (undersøgelse ved) selvsyn, egne iagttagelser.

I trykt udgave: Bind 4 side 178 linje 28

◀ **Ægteskabet stiftes i Himlen** : alluderer formentlig til ritualen for brudevielse, hvorefter præsten under håndspåleggelse siger til brudeparret: »saa forkynder jeg Eder rette Ægte-Folk at være baade for Gud og Menneskene, i Navnet Gud Faders, Gud Søns, og Gud den Hellig Aands! Amen. Hvad Gud den almægtige har sammenføiet, skal intet Menneske adskille«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830, ktl. 381, s. 258. I *Danmarks og Norges Kirke-Ritual* fra 1685, som endnu var gældende på SKs tid, udtrykkes det direkte, at »den hellige Ægteskabs-Stand« er indstiftet af Gud; jf. også bønnen efter brudevielse: »O almægtige, evige Gud, allerkjæreste Fader! du som selv har saa beskikket det, at Mand og Qvinde skulle være eet Liv, og har stadfæstet denne samme Tilhøbføielse med din guddommelige Velsignelse!« *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, s. 241.

I trykt udgave: Bind 4 side 179 linje 5

◀ **denne hellige Alliance** : spiller på Den hellige Alliance, der blev indgået 1815 mellem Rusland, Preussen og Østrig, og som siden blev tiltrådt af andre europæiske nationer, deriblandt Danmark 1816. Alliancen, der var en del af de internationale aftaler, som regulerede Europas forhold efter Napoleons fald, blev til på initiativ af Ruslands religiøst interesserede kejser Aleksander I. Alliancen blev indgået i »Den Hellige Udelelige Treenigheds Navn«, deraf betegnelsen. Den blev opløst 1830. SK anvender her betegnelsen billedligt om ægteskabet.

I trykt udgave: Bind 4 side 179 linje 8

◀ **der adskiller hvad Himlen selv jo dog har forenet** : sigter formentlig til Matt 19,4-6, hvor Jesus siger: »Derfor skal en mand forlade sin far og mor og binde sig til sin hustru, og de to skal blive ét kød«. Og Jesus tilføjer: »Hvad Gud altså har sammenføjet, må et menneske ikke adskille«.

I trykt udgave: Bind 4 side 179 linje 9

◀ **Den historiske Katastrophe ... Tempelrøver** : dvs. de konkrete omstændigheder, som førte til de politiske uroligheder i Delfi. SK oversætter fra *Die Politik des Aristoteles* (178,10), s. 408: »Die Verwandten der Braut, welche verspottet zu seyn glaubten, schafften heimlich, um sich zu rächen, eines von den Kleinodien aus dem Schatze des Tempels unter seine Geräthschaften, als er eben im Tempel opferte; und brachten es denn dahin, daß er als Tempelräuber zum Tode verurtheilt wurde«. Der spilles på dobbeltbetydningen af ordet katastrofe: omvæltning el. forandring (til det værre) og den afgørende vending i et drama, hvorigennem intrigen løses.

I trykt udgave: Bind 4 side 179 linje 26

◀ **Axel og Valborg ... adskiller** : Adam Oehlenschlägers tragedie *Axel og Valborg* (1810) foregår i middelalderens Norge. Kong Hakon tragter efter Valborg, som imidlertid elsker Axel lige så højt, som Axel elsker Valborg. Tragedien opstår, fordi parret er nært beslægtede og dåbssøskende, men til disse kendsgerninger forholder parterne sig forskelligt. Således lykkes det Axel at få pavens velsignelse til den incestuøse forbindelse, han i sin ungdom har sværget troskab. Kongens rænkefulde rådgiver kan imidlertid sin kirkelige jura, og i domkirken i Nidaros fuldbyrder han kirkens afvisning af den forbudte kærlighed: »Som Kongens Sværd, i Geistlighedens Haand, / Her overskærer denne Dug, saaledes / Adskiller Himlen evig Axel

Thordsøn / Fra Valborg Immers Datter«, *Oehlenschlägers Tragødi* bd. 1-9, Kbh. 1841-44, ktl. 1601-1605; bd. 5, 1842, s. 58. Det er således snarere himlens selvbestaltede repræsentant end himlen selv, der adskiller de elskende.

I trykt udgave: Bind 4 side 181 linje 10

◀ **en romantisk Forbindelse** : i denne sammenhæng et udenomsægteskabeligt, uforpligtende forhold.

I trykt udgave: Bind 4 side 181 linje 14

◀ **Søsteren det er Idealet ... Laban** : sigter til fortællingen i 1 Mos 29,15-30 om den lumske Laban, der narrede Jakob til at gifte sig med Lea, skønt han elskede den yngre og smukkere Rakel, som han havde arbejdet syv år for at få.

I trykt udgave: Bind 4 side 181 linje 27

◀ **Difficile** : indviklede, svære.

I trykt udgave: Bind 4 side 182 linje 3

◀ **in casu** : lat. i det foreliggende tilfælde.

I trykt udgave: Bind 4 side 182 linje 13

◀ **publici juris** : lat. offentlig ejendom, offentligt anliggende.

I trykt udgave: Bind 4 side 182 linje 24

◀ **Privatissimum** : lat. et rent privat anliggende.

I trykt udgave: Bind 4 side 182 linje 24

◀ **en Augurs Udsagn ... Beslutning** : 178,10 og 178,12.

I trykt udgave: Bind 4 side 182 linje 25

◀ **engere** : snævrere.

I trykt udgave: Bind 4 side 182 linje 31

◀ **dilemmatisk** : som er stillet i et dilemma.

I trykt udgave: Bind 4 side 183 linje 7

◀ **Dronning Elisabeth ... derpaa døde hun** : Elizabeth I (1558-1603), eng. dronning. G.E. Lessing (159,20) beskæftiger sig i stk. 22 og 23 af *Hamburgische Dramaturgie* (1767) med forholdet mellem fakta og fiktion i det historiske drama og citerer Corneilles tragedie *Der Graf von Essex* (1678), en historisk redegørelse for forholdet mellem dronning Elisabeth og Jarlen af Essex: Af politiske hensyn nødsagedes Elisabeth til at lade sin elskede jarl henrette, hvad faktisk fandt sted i 1601. År senere afslører grevinden af Nottingham på dødslejet, hvortil hun har ladet Elisabeth hente, at hun var den egentlige årsag til, at en benådning ikke kom i stand. Jarlen af Essex forsøgte nemlig via en hofdame, Lady Scroop, fra fængslet at sende dronning Elisabeth en ring, som efter aftale udtrykte hans ønske om benådning. Ved et uheld havnede ringen hos grevinden af Nottingham, og da greven af Nottingham var Jarlen af Essex' svorne fjende, forbød han sin hustru at lade ringen nå sit rette mål og udvirke en benådning. Efter at have hørt denne tilståelse skal dronningen have udtalt: »Gott mag Euch vergeben; ich kann es nimmermehr!« Og beretningen om hendes reaktion fortsætter: »Sie verließ das Zimmer in großer Entzetzung und von dem Augenblicke an sanken ihre Lebensgeister gänzlich. Sie nahm kein Speise noch Trank zu sich; sie verweigerte sich alle Arzneien; sie kam in kein Bette; sie blieb zehn Tage und zehn Nächte auf einem Polster, ohne ein Wort zu sprechen, in Gedanken sitzen; einen Finger im Munde, mit offenen, auf die Erde geschlagenen Augen; bis sie endlich, von innerlicher Angst der Seelen und von so langem Fasten ganz entkräftet, den Geiste aufgab«. Jf. *Lessing's sämmtliche Schriften* (159,20) bd. 24, 1827, s. 163f.

I trykt udgave: Bind 4 side 183 linje 19

◀ **ni fallor** : lat. om jeg ikke husker fejl.

I trykt udgave: Bind 4 side 183 linje 24

◀ **Sagnet om Agnete og Havmanden** : Folkevisemotivet, som kendes fra »Agnete og Havmanden« i *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen* (139,24) bd. 1, s. 313, var blevet genstand for nyere behandling af

Jens Baggesen (195,9) og H.C. Andersen. De første tre strofer fra *Udvalgte Danske Viser* lyder: »Agnete stander paa Højlofts Bro, / Strax kom der en Havmand fra Bunden op. / Haa, haa, haa! / Strax kom der en Havmand fra Bunden op. // Og hør Du, Agnete! hvad jeg siger Dig: / 'Vil Du være Allerkjæreste min?' / Haa, haa, haa! / Vil du være o. s. v. // 'O ja saamænd det vil jeg saa, / Naar Du tager mig med paa Havsens Bund.' / Haa, haa, haa! / Naar Du tager mig o. s. v.« Baggesens gendigtning i »Agnete fra Holmegaard« (1808), jf. *Jens Baggesens danske Værker*, udg. af forfatterens sønner og C.J. Boye, bd. 1-12, Kbh. 1827-32, ktl. 1509-1520; bd. 2, 1828, s. 348-358, er psykologisk mere raffineret, end SK giver indtryk af: »Agnete var uskyldig, / Var elsket, var tro; / Men stedse var hun eensom, / Hun aldrig havde Ro - / Aldrig Ro - / Hun frydede vel Andre; / Men aldrig var hun fro. // Agnete hun stirred' / I Bølgen den blaae - / Og see! da kom en Havmand / Fra Bunden at staae - / Op at staae - / Men stedse Agnete / Paa Bølgerne hun saae«. En enkelt strofe af Baggesens gendigtning indgik i SKs breve til Regine Olsen, jf. *B&A* bd. 1, s. 56. H.C. Andersens gendigtning i dramatisk form, *Agnete og Havmanden* (1834), blev en fiasko og kun spillet to gange på Det kgl. Teater, nemlig 20. april og 2. maj 1843.

I trykt udgave: Bind 4 side 183 linje 30

◀ **som det jo læres i Sagnet** : At et uhyre kan frelses ved en uskyldig piges mellemkomst er et velkendt eventyrmotiv, men det indgår ikke i »Agnete og Havmanden«.

I trykt udgave: Bind 4 side 184 linje 26

◀ **det Interessante** : 173,4.

I trykt udgave: Bind 4 side 185 linje 5

◀ **Præexistents** : forudværen; en tilstand, som går forud for eller danner begyndelsen på eksistensen.

I trykt udgave: Bind 4 side 185 linje 13

◀ **skuffe** : bedrage.

I trykt udgave: Bind 4 side 186 linje 32

◀ **pecus** : lat. sløvt dyr; fæ.

I trykt udgave: Bind 4 side 187 linje 34

◀ **conditio sine qua non** : lat. 'betingelse uden hvilken ikke'; ufravigelig el. nødvendig betingelse.

I trykt udgave: Bind 4 side 188 linje 11

◀ **eo ipso** : lat. netop derfor; dermed tillige.

I trykt udgave: Bind 4 side 188 linje 16

◀ **Philosophien lærer ... er det Umiddelbare** : 161,21.

I trykt udgave: Bind 4 side 188 linje 16

◀ **Gnavspil** : særlig da. form for spil, også kaldet Vekselspil eller Kis-Kis. Fra en pose trækker de spillende efter tur brikker med forskellige figurer (gøg, dragon, kat, hest, hus, potte, ugle og nar) og tal (12 til 0), som efter bestemte regler kan udspille hinanden. Jf. *Politiske Spille-Regler for de tilladelige og meest brugelige Spil i Vertshuusene*, Kbh. 1774, s. 25-28.

I trykt udgave: Bind 4 side 189 linje 20

◀ **Tvivlen om Sjælens Udødelighed ... udbredt** : Der hentydes til den debat, der begyndte i Tyskland med Ludwig Feuerbachs venstrehegelianske skrift *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit* (1830), hvori Feuerbach nægtede den individuelle udødelighed. SK kendte til de diskussioner, som herved blev fremkaldt, bl.a. fra Poul Martin Møllers kritiske afhandling »Tanker over Mueligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed, med Hensyn til den nyeste derhen hørende Literatur« i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 17, Kbh. 1837, s. 1-72 og 422-453. »Vi forudsætte det nemlig her som en afgjort Kjendsgjerning, at udtrykkelig Benægtelse af Udødeligheden nutildags er meer almindelig end til nogen foregaaende Tid i de christelige Aarhundreder«, s. 6. Jf. *Efterladte Skrifter af Poul M. Møller* bd. 1-3, Kbh. 1839-43, ktl. 1574-1576 (forkortet *Efterladte Skrifter*); bd. 2, udg. af Chr. Winther, 1842, s. 163f.

I trykt udgave: Bind 4 side 189 linje 22

◀ **generatio æquivoca** : lat. selvdannelse, organiske væseners direkte opståen af uorganisk materiale. Jf.

fx Thomas Aquinas *Summa contra gentiles* 4, 10, 3, hvor eksemplet er, at dyr avles ud fra råddenskab ved solens hjælp. Antagelsen af 'generatio æquivoca' var helt almindelig blandt naturforskere, indtil den i 1860'erne blev endeligt gendrevet af Louis Pasteur.

I trykt udgave: Bind 4 side 190 linje 12

◀ **Clairvoyance** : fr. klarsynethed, synskhed.

I trykt udgave: Bind 4 side 190 linje 27

◀ **γνωθι σαυτον** : gr. (gnōthi sautón) kend dig selv! Indskrift på Grækenlands fornemste Apollontempel (orakeltemplet) i Delfi. Ordene er bl.a. blevet tillagt den joniske filosof Thales fra Milet (o. 624 - o. 545 f.Kr.) og den spartanske lovgiver Chilon (d. 580 f.Kr.). Jf. 1. bog, kap. 1, i *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn, i ti Bøger*, overs. af B. Riisbrigh, udg. af B. Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111 (forkortet *Diogen Laërteses filosofiske Historie*): »Af ham [Thales] er hiint: 'Kjend dig selv,' hvilket Antisthen i Skriftet om Filosofernes Følgeorden siger at være af Femonoe, men at Chilon har brugt det, som sit eget«, bd. 1, s. 16. Sætningen blev i øvrigt af Ovid tillagt Pythagoras (155,23), og af Plutark Æsop, jf. L. Moréri *Le Grand Dictionnaire historique, ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane* bd. 1-6, Basel 1731-32, ktl. 1965-1969; bd. 6, s. 230. Om sætningens relation til Sokrates, jf. *Om Begrebet Ironi* i SKS 1, 224f.

I trykt udgave: Bind 4 side 190 linje 32

◀ **Pythagoras** : W.G. Tennemann beretter i sin *Geschichte der Philosophie* (155,23) bd. 1, s. 94, hvordan Pythagoras (155,23) vejledte sine disciple i selvfordybelsens kunst.

I trykt udgave: Bind 4 side 190 linje 34

◀ **Socrates** : I dialogen *Faidros* 229b går Sokrates i rette med den unge Faidros, der fortæber sig i spekulationer om den ydre verdens beskaffenhed; Sokrates indvender, at til sådanne spekulationer »vil man behøve en Masse Tid, da man vil komme til at tumle med en Opgave, hvor der hverken er Ende eller Begyndelse. Dertil har jeg absolut ikke Tid. Og Grunden, min kære Ven, er den, at jeg endnu ikke er naaet til at kende mig selv, hvad Indskriften i Delfi jo siger man skal. Naar jeg nu stadig er uvidende om dette, kan du nok forstaa, jeg finder det latterligt at spekulere paa uvedkommende Ting. Derfor lader jeg nu saadanne Ting staa ved deres Værd, (...) undersøger ikke saadan noget, men mig selv, for at klare, om jeg er et Uhyre, der er mere uberegneligt og hidsigt end selve den ildsprudende Tyfon, eller om jeg er et mere fredeligt og usammensat Væsen med Andel i det guddommelige og fri for alt det tyfoniske« (*Platons Skrifter* (119,9) bd. 6, s. 16f.).

I trykt udgave: Bind 4 side 190 linje 34

◀ **Erscheinung** : ty. tilsynekomst, fremtoning.

I trykt udgave: Bind 4 side 191 linje 9

◀ **Tobiæ Bog** : Tob 6-8.

I trykt udgave: Bind 4 side 191 linje 14

◀ **Fregne** : skæmmende plet.

I trykt udgave: Bind 4 side 191 linje 18

◀ **7 Gange gik reject til Attestats** : dumpede syv gange til (teologisk) embedseksamen.

I trykt udgave: Bind 4 side 191 linje 21

◀ **Høimod** : ædelmodighed, tapperhed.

I trykt udgave: Bind 4 side 191 linje 23

◀ **6, 15** : Tob 6,15. GT-1740 (6,14).

I trykt udgave: Bind 4 side 191 linje 24

◀ **Prioritets Obligation** : obligation, som yder fortrinsret med henblik på indfrielse af et tilgodehavende.

I trykt udgave: Bind 4 side 191 linje 27

◀ **Vollmachtbrief zum Glücke** : ty. »fuldmagtsbrev til lykken«. Citat fra Fr. Schillers digt »Resignation«

med førstelinien: »Auch ich war in Arkadien geboren«, *Schillers sämtliche Werke*, Stuttgart og Tübingen 1838, bd. 1-12, ktl. 1804-1815; bd. 1, s. 95. Strofe tre, hvori citatet indgår, lyder i sin helhed: »Da steh' ich schon auf deiner finstern Brücke, / Furchtbare Ewigkeit! / Empfange meinen Vollmachtbrief zum Glücke! / Ich bring' ihn unerbrochen dir zurücke, / Ich weiß nichts von Glückseligkeit«. Fr. Schaldemose oversatte strofen: »O Evighed, Du er paa Rædsler rig, / Og mørk er Banen, som jeg skal betræde! / Det Gavebrev paa Fryd, man rakde mig, / Det lægger jeg uaabnet ned for Dig; / Paa Jorden kjendte jeg til ingen Glæde!« *Digte af Friedrich v. Schiller*, udg. af Fr. Schaldemose, Kbh. 1842, s. 137.

I trykt udgave: Bind 4 side 191 linje 27

◀ **πάντως γὰρ οὐδεις Ἔρωτα ἔφυγεν ἢ φευξεται ... cfr. Longi Pastoralia** : gr. »for der er bestemt ingen, der har undgået Eros, og ingen vil kunne undgå ham, så længe der er skønhed til og øjne, som ser«, Longos »Daphnis og Chloë«, indledningen § 4, i hans *Pastoralia*; jf. *Longi Pastoralia graece & latine*, udg. af E.E. Seiler, Leipzig 1843, ktl. 1128, s. 4.

I trykt udgave: Bind 4 side 192 linje 2

◀ **Hjertet af Fisken og Leveren** : Tobias har i Tigris fanget en fisk, hvis hjerte, lever og galde en engel råder ham til at gemme; dersom man nemlig lægger hjerte og lever på glødende kul og holder det hen foran en dæmonbesat, vil dæmonen straks forsvinde (jf. Tob 6,1-8, GT-1740 (6,1-7)). Da Tobias første gang skal i seng med Sara, gør han, som englen har sagt, og i det øjeblik dæmonen mærker lugten, flygter den bort til Øvreegypten, hvor englen lægger den i lænker (jf. Tob 8,2-3).

I trykt udgave: Bind 4 side 192 linje 16

◀ **Emmer** : glødende trækul.

I trykt udgave: Bind 4 side 192 linje 17

◀ **8, 4** : Tob 8,4: »Men da de begge vare indlukte tilhobe, opstod Tobias af Sengen, og sagde: staae op, Syster! og vi vil bede, at HERren vil forbarme sig over os« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 4 side 192 linje 26

◀ **cfr. 8, 13** : jf. Tob 8,13: »Send een af Pigerne hen, og lad hende see, om han lever; men hvis ikke, at jeg da kan begrave ham, og ingen skal vide det«, GT-1740 (8,12).

I trykt udgave: Bind 4 side 192 linje 33

◀ **Ærtekjelling** : kvindagtig, veg og eftergivende mand.

I trykt udgave: Bind 4 side 192 linje 35

◀ **bedre at give end at modtage** : jf. ApG 20,35: »Det er saligere at give end at få«.

I trykt udgave: Bind 4 side 193 linje 2

◀ **en sød Lugt i dens Næse** : måske allusion til 5 Mos 33,10.

I trykt udgave: Bind 4 side 193 linje 21

◀ **Blaubart** : ty. Blåskæg. Eventyrfiguren ridder Blåskæg kendes fra Charles Perraults populære samling *Les contes de ma mère l'Oye* (1697), jf. *Min Gaasemoders Fortællinger* (da. overs. 1820 og senere). Blåskæg var overordentlig velhavende, men skæmmedes af sit store blå skæg. Efter at han var blevet enkemand flere gange, giftede han sig med en ganske ung pige. Kort efter brylluppet rejste han bort og overlod sin hustru nøglen til et hemmeligt værelse, som han forbød hende at betræde. I hans fravær vovede hun sig alligevel derind og fandt nogle sønderhuggede lig. Det var Blåskægs tidligere hustruer, som han havde myrdet. Da han inden længe vendte hjem, opdagede han sin hustrus ulydighed og ville dræbe hende. Han forhindredes dog i sidste øjeblik af hendes brødre, der afvæbnede og dræbte ham. Eventyret om Blåskæg har været genstand for adskillige kunstneriske behandlinger; når SK her bruger ridderens tyske navn, kan det skyldes, at den mest umiddelbare reference var Ludwig Tiecks gendigtning i dramatisk form, som var blevet oversat til dansk i 1839, »Ridder Blaaskiæg. Et Eventyr« i *Digtninger af Ludwig Tieck*, overs. af A. Oehlenschläger, bd. 1-2, Kbh. 1839; bd. 1, s. 1-64.

I trykt udgave: Bind 4 side 193 linje 35

◀ **Heros** : helt.

I trykt udgave: Bind 4 side 194 linje 5

◀ **Gloster (siden Richard den Tredie)** : Den eng. kong Richard III (1452-85) var hertug af Gloucester, før han kronedes i 1483. G.E. Lessing kontrasterede i *Laokoon: oder über die Grenzen der Malerei und Poesie* (1766) kap. 23 to karakterer fra Shakespeares forfatterskab, Edmund, greven af Gloucesters uægte søn fra *King Lear*, og Richard III fra skuespillet af samme navn, »der sich durch die abscheulichsten Verbrechen den Weg zum Throne bahnte, den er unter dem Namen, Richard der Dritte bestieg«, *Lessing's sämtliche Schriften* (159,20) bd. 1, s. 341ff. Lessing citerer (lidt mere end) de nedenfor oversatte linier på engelsk.

I trykt udgave: Bind 4 side 194 linje 7

◀ **Ich, roh geprägt ... vorbei** : Der citeres med enkelte afvigelser fra 1. akt, 1. scene, af *König Richard der Dritte* i *Shakspeare's dramatische Werke*, overs. af A.W. von Schlegel og L. Tieck, bd. 1-12, Berlin 1839-41, ktl. 1883-1888; bd. 3, 1840, s. 235f. Her lyder de første fire vers af citatet: »Ich, roh geprägt, entblößt von Liebes-Majestät / Vor leicht sich dreh'nden Nymphen mich zu brüsten; / Ich, um dieß schöne Ebenmaaß verkürzt, / Von der Natur um Bildung falsch betrogen«. De sidste vers er gengivet uden ændringer. I den da. oversættelse, SK havde, lyder stedet: »jeg, hæslig myntet, mangler Elskovs Ynde / til strunk at kneise for en Nymfhe kaad. / Af Mandens Billed er jeg en Forkortning; / Bedragerisk den hyklende Natur / beskrev mit Ansigtstræk. Jeg ud i Verden / fortidlig sparket blev af Moders Liv, / halv færdig knap, saa lam, saa ufuldentd, at Hunde bieffe naar jeg hos dem tøver«, *William Shakspeare's Tragiske Værker*, overs. af P. Foersom og P.F. Wulff, bd. 1-9 [bd. 8-9 har titlen *Dramatiske Værker*], Kbh. 1807-25, ktl. 1889-1896; bd. 6, 1818, s. 176. Hvert skuespil er pagineret forfra.

I trykt udgave: Bind 4 side 194 linje 12

◀ **Cumberlands Jøden ... dømmе ham** : *Jøden* af den eng. dramatiker Richard Cumberland (1732-1811) blev oversat til da. i 1796 og opført på Det kgl. Teater i perioden 1795-1835. *Jøden* Scheva anses af alle for en gnier og ågerkarl; men han er godgørende i det skjulte og har den tilfredsstillelse at kunne føle sig bedre end andre, fordi han ved, at deres dom over ham er uretfærdig.

I trykt udgave: Bind 4 side 194 linje 34

◀ **hvad Baggesen siger ... blive vi det Alle** : I digtet »Kirkegaarden i Sobradise« (1791) hedder det: »Vor Stads fornemste Digter *Killevalle*, / Som gjorde Epopeer, / Tragedier og meer / Paa Fransk og Tydsk Maneer, / Er bleven jordet her; / Blir han udødelig, saa blive vi det Alle!« *Jens Baggesens danske Værker* (183,30) bd. 1, s. 282. – Baggesen: Jens Immanuel Baggesen (1764-1826), da. digter, fra 1790 prof., 1796-1803 tillige viceprovst på Regensen, fra 1798 meddirektør for Det kgl. Teater, 1811-14 prof. i da. sprog og litteratur ved universitetet i Kiel.

I trykt udgave: Bind 4 side 195 linje 9

◀ **nullum unquam ... sine aliqua dementia** : lat. »der har aldrig været noget stort geni uden en vis grad af vanvid«. Frit efter Seneca *De tranquillitate animi* 17, 10. Jf *L. Annaei Senecae opera* bd. 1-5, Leipzig 1832, ktl. 1275-1279; bd. 4, s. 102, hvor udtalelsen slutter: »sine mixtura dementiae«, dvs. uden en tilsætning af vanvid. SK citerede udtalelsen i foråret 1843 og kommenterede den således: »Nullum exstitit magnum ingenium sine aliqua dementia dette er det verdslige Udtryk for den religieuse Sætning: den Gud velsigner i religieus Forstand ham forbander han eo ipso i verdslig. Saa maa det være, det første har sin Grund i Tilværelsens Grændse, det andet i Tilværelsens Duplicitet« (*Pap.* IV A 148). – *Dementia*: lat. vanvid.

I trykt udgave: Bind 4 side 195 linje 13

◀ **Sagnet om Faust** : Før Goethe aktualiserede Faust-figuren i *Faust. Eine Tragödie* (196,6), var den kendt gennem en række folkebøger. SKs beskæftigelse med figurens forudsætninger er afspejlet i hans bibliotek, som fx rummer *Den i den gandske Verden bekiendte Ertz - Sort - Kunstner og Troid-Karl Doctor Johan Faust, og Hans med Dievelen oprettede Forbund, Forundringsfulde Levnet og skrækkelige Endeligt*, Kbh. u.å. [ty. 1588], ktl. U 35. *Ein Volksbüchlein*, udg. af L. Aurbacher, bd. 1-2, 2. udg., München 1835, ktl. 1460-1461; bd. 2 indeholder »Die Geschichte des Dr. Faust, die Abenteuer des Spiegelschwaben, nebst vielen andern erbaulichen und ergötzlichen Historien«.

I trykt udgave: Bind 4 side 195 linje 35

◀ **Apostat** : frafalden.

I trykt udgave: Bind 4 side 196 linje 1

◀ **κατ' εἰσοχήν** : gr. (kat' exochēn) i overordentlig grad, 'par excellence'.

I trykt udgave: Bind 4 side 196 linje 5

◀ **Goethes Opfattelse af Faust** : Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), ty. digter, dramatiker,

essayist, jurist, statsmand og naturvidenskabsmand. Goethe beskæftigede sig med Faust-stoffet fra midten af 1770'erne til sin død. De versioner, som SK forholder sig til, er *Faust. Eine Tragödie*, i *Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand* bd. 1-55, Stuttgart og Tübingen 1828-33, ktl. 1641-1668 (forkortet *Goethe's Werke*); bd. 12, 1828, s. 1-313; bd. 41, 1832, s. 1-344, og *Faust. Eine Tragödie*, Stuttgart og Tübingen 1834, ktl. 1669. Første del af værket, som rummer den egentlige fortælling om djævlens skrivelser og forholdet til Margarete, lå færdig i 1808, men en anden del blev senere udarbejdet; således rummer bd. 12 af *Goethe's Werke* førstedelen foruden den del af andendelen, som var færdig i 1828. Bindet afsluttes med ordene: »(Ist fortzusetzen)«. Tragedien blev afsluttet i 1831, og bd. 41 af *Goethe's Werke* rummer den færdige tragedie.

I trykt udgave: Bind 4 side 196 linje 6

◀ **kongelige Obligationer** : obligationer med kongelig garanti; sikre værdipapirer.

I trykt udgave: Bind 4 side 196 linje 9

◀ **Aristophanes** : Aristofanes (445-388 f.Kr.), satirisk komediedigter fra Athen, skrev 44 komedier, hvoraf 11 er overleveret. SK ejede Aristofanes' komedier på både græsk (*Aristophanis Comoediae*, udg. af G. Dindorf, bd. 1-2, Leipzig 1830, ktl. 1051), tysk (*Aristophanes Werke*, overs. af J.G. Droysen, bd. 1-3, Berlin 1835-38, ktl. 1052-1054) og dansk (*Aristophanes's Komædier*, overs. af J. Krag, Odense 1825, ktl. 1055).

I trykt udgave: Bind 4 side 196 linje 34

◀ **Voltaire** : François-Marie Arouet de Voltaire (1694-1778), fr. forfatter. Forfatterskabet omfatter tragedier, versfortællinger, filosofiske fortællinger, historisk-filosofiske værker og en strøm af polemiske indlæg. Den gennemgående tone er kritisk, satirisk og spottende. Litterært udfoldede Voltaire sig friest i den filosofiske fortælling, hvor han ironiserede over menneskelig overtro og anden dårskab (fx romanen *Candide*, 1759).

I trykt udgave: Bind 4 side 196 linje 34

◀ **sympathetisk** : medfølelse, medlidende.

I trykt udgave: Bind 4 side 196 linje 35

◀ **Münchhausen** : løgnhals, fantast. Den ty. baron Karl Friedrich Hieronymus von Münchhausen (1720-97) blev indbegrebet af den overdrevne, fantastiske, men gemytlige løgnehistorie. Baronens *Wunderbare Reisen* udkom første gang på ty. i 1786 (i G.A. Bürgers tilbageoversættelse fra eng.) og blev senere udvidet. Da. oversættelse: *Baron von Münchhausens vidunderlige Reiser, Feldttog og Hændelser, fortalte af ham selv*, udg. af A.C. Hanson, Roskilde 1834.

I trykt udgave: Bind 4 side 197 linje 5

◀ **Tamerlan** : egl. Timur-i-leng el. Timur Lenk (o. 1336-1405), feltherre fra Mongoliet, der underlagde sig et område fra Volga til den kinesiske mur og hærgede Indien i 1398. Han var berygtet for sin grusomhed, bl.a. skal han under en sejrsmarch have rejst tårne af afhuggede hoveder.

I trykt udgave: Bind 4 side 197 linje 5

◀ **Hunner** : mongolsk, oprindelig nomadisk folkeslag, der trængte ind i Europa fra slutningen af oldtiden og i tiden frem til det 5. årh.

I trykt udgave: Bind 4 side 197 linje 6

◀ **herostratisk** : Herostrat afbrændte 356 f.Kr. Artemistemplet i Efesos for at opnå udødelighed. Herostratisk berømmelse betegner således den, som vil opnå berømmelse ved onde eller usle gerninger.

I trykt udgave: Bind 4 side 197 linje 13

◀ **en syndig Kjærligheds Frugt** : et barn født uden for ægteskabet.

I trykt udgave: Bind 4 side 197 linje 14

◀ **Høimodighed** : ædelmodighed, tapperhed.

I trykt udgave: Bind 4 side 197 linje 25

◀ **Latteren dømme den forvildede Tid** : Aristofanes' komedie *Skyerne* (opført første gang 423 f.Kr.) er rettet mod datidens moderne filosofi, repræsenteret af sofisterne, til hvem Aristofanes henregner Sokrates. Komedien udfolder sig i en konfrontation mellem den jævne bonde Strepsiades og skolen for subtile

hårkløverier, hvis leder er Sokrates. *Skyerne* forelå på SKs tid i en da. oversættelse i *Aristophanes's Komedier* (196,34), s. 149-264.

I trykt udgave: Bind 4 side 197 linje 30

◀ **Heros** 's: helt.

I trykt udgave: Bind 4 side 197 linje 14

◀ **Gregorius Rimini ... tortor infantium** : Gregor fra Rimini (o. 1300-58), augustinermunk, forelæste i Paris og fra 1351 i Rimini, hævdede, at udøbte børn kommer i Helvede, mens de efter den almindelige katolske opfattelse kommer i en forgård til Helvede, hvor der hverken er pine eller salighed. Gregor fik derfor tilnavnet *tortor infantium*, lat. de små børns bøddel. Det fremgår af *Pap. IV A 14*, at SK har læst om Gregor fra Rimini i Gottscheds ty. oversættelse af Leibniz' *Theodicee* (139,26) 1. del, § 92, s. 72.

I trykt udgave: Bind 4 side 198 linje 8

◀ **tortor heroum** : lat. heltens bøddel el. martrer.

I trykt udgave: Bind 4 side 198 linje 10

◀ **Faust seer Margrete** : Faust ser første gang den purunge og ærbart afvisende Margrete (da. form af Margarete) i gadescenen i *Faust*. Jf. *Goethe's Werke* (196,6) bd. 12, 1828, s. 133f. Sit indtryk beskriver Faust med følgende ord i P. Hansens oversættelse (1881-89): »Ved Gud, hun yndig er som Faa! / Et skjønnere Barn jeg aldrig saae. / Af Færd saa høvisk og saa blid, / Og dog lidt knibsk paa samme Tid. / Saa skjær en Kind, saa rød en Mund, / Jeg mindes dem vil til min sidste Stund! / Som hun slog Blikket ned med Blu, / Har dybt sig præget i min Hu. / Hvor kort for Hovedet hun var! / Men det just mest mig henrykt har«. Øjeblikket efter træder Mefistofeles til og udlægger hans begejstring som ren liderlighed.

I trykt udgave: Bind 4 side 198 linje 11

◀ **Mephistopheles's Huulspeil** : I afsnittet »Hexenküche« umiddelbart forud for Fausts møde med Margrete på gaden indgår et forunderligt spejl, som kun på indirekte vis spejler den beskuende. Faust går frem og tilbage foran spejlet og stiller – i P. Hansens oversættelse – følgende spørgsmål: »Hvad seer jeg? Skjønne Syn i himmelsk Skjær, / Som Tryllespejlet mig for Øje bringer! / Laan mig den snelleste af dine Vinger, / O Kjærlighed, og bring mig hende nær! / Ak, her til Pletten maa jeg fængslet staa; / Saasnart jeg vover nærmere at gaa, / Hun som i Taage for mit Blik forsvinder, / Den skjønneste af alle skjønne Kvinder! / Saa er da Kvinden virkelig saa fager, / Som her hun hviler, hen paa Lejet strakt? / Har alle Himles Glands i samlet Pagt / Sin Skjønhed i det hulde Legem lagt? / Og Jorden – kan den rumme slig en Pragt?« Faust har svært ved at løsrive sig, men Mefistofeles lover, at den »skjønneste paa Jorderige / Skal levende Dig snart for Øje staa«, *Goethe's Werke* (196,6) bd. 12, 1828, s. 124.

I trykt udgave: Bind 4 side 198 linje 13

◀ **Passiar** : overflødig snak, sludder.

I trykt udgave: Bind 4 side 198 linje 25

◀ **Gjække** : narre, tosser, tåber.

I trykt udgave: Bind 4 side 198 linje 29

◀ **Doctor-Attest** : bevis for tildelt akademisk doktorgrad (doktordisputats). Der sigtes formentlig til H.L. Martensen (1808-84), der havde skrevet en lille bog *Ueber Lenau's Faust*, Stuttgart 1836, som blev indarbejdet i sidste del af hans afhandling »Betragtninger over *Ideen af Faust*. Med Hensyn paa *Lenaus Faust*« i *Perseus, Journal for den speculative Idee*, udg. af J.L. Heiberg, nr. 1, juni 1837, og nr. 2, aug. 1838, ktl. 569 (forkortet *Perseus*); nr. 1, s. 91-164. Martensen forsvarede sin licentiatafhandling i 1837, året efter blev han docent og i 1840 ekstraordinær professor i teologi.

I trykt udgave: Bind 4 side 198 linje 30

◀ **wirtschafte** : ty. økonomiserer, styrer huset.

I trykt udgave: Bind 4 side 198 linje 34

◀ **fiint Sand eller grovt Sand** : I Holbergs komedie *Erasmus Montanus eller Rasmus Berg* (1731) 1. akt, 3. scene, fremhæver Per Degn, hvorledes hans studier ved Slagelse Skole har givet ham forudsætninger for at skaffe sig ekstra indtægter bl.a. ved at stille folk over for valget mellem »fiint Sand« ved jordpåkastelse »eller slet og ret Jord«, *Den danske Skue-Plads* (134,27) bd. 5.

I trykt udgave: Bind 4 side 198 linje 35

◀ **Slæber** : sutsko, tøfler.

I trykt udgave: Bind 4 side 198 linje 36

◀ **krypt** : skjult.

I trykt udgave: Bind 4 side 199 linje 21

◀ **Bemyndigelse** : juridisk betegnelse for den rettighed eller de beføjelser man kan få overdraget fra en anden instans.

I trykt udgave: Bind 4 side 199 linje 24

◀ **det nye Testament ... Taushed** : Jesus påbyder ofte tavshed, fx den spedalske, der er blevet helbredt, Matt 8,4; de to blinde, som helbredes, Matt 9,30; jf. også Mark 1,34 og 1,44.

I trykt udgave: Bind 4 side 199 linje 28

◀ **Steder i det nye Testamente** : I renskriften har SK skrevet: »I et af Evangelierne fortælles der en Parabel om to Sønner, af hvilke den ene bestandig lovede at gøre Faderens Villie men gjorde den ikke, den anden bestandig sagde nei, men gjorde den. Dette sidste er ogsaa en Form af Ironie, og dog priser Evangeliet denne Søn. Evangeliet lader heller ikke Angeren træde imellem, at det angrede ham at han havde sagt: nei, ingenlunde, det antyder, at det er en Art Blufærdighed, der forhindrer Sønnen i at sige, at han vil gjøre det. Denne Blufærdighed kan intet dybere Menneske være ubekjendt med, den har tildeels sin Grund i en ædel Mistillid til sig selv; thi saa længe man ikke har gjort det Forlangte, var det jo dog muligt, at man kunde være svag nok til ikke at gjøre det, og derfor vil man ikke love Noget« (Pap. IV B 96,13). Der sigtes til Jesu lignelse om de to sønner i vingården, Matt 21,28-32.

I trykt udgave: Bind 4 side 199 linje 29

◀ **ikke vide mere om Ironi ... ikke forstod sig stort paa den** : Hegel behandler flere steder den romantiske ironi kritisk. I *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, udg. af E. Gans, Berlin 1833, ktl. 551, § 140, i *Hegel's Werke* (128,18) bd. 8, s. 200-207 (Jub. bd. 7, s. 216-223), er den romantiske ironi indbegrebet af det højeste moralske onde. I indledningen til *Vorlesungen über die Aesthetik*, udg. af H.G. Hotho, bd. 1-3, Berlin 1835, ktl. 1384-1386; bd. 1, i *Hegel's Werke* bd. 10,1, s. 84-90 (Jub. bd. 12, s. 100-106), gives en kritisk karakteristik af den romantiske ironi, og senere i samme værk udvikles princippet for denne ironi, jf. bd. 10,1, s. 205f. (Jub. bd. 12, s. 221f.). I *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, udg. af K.L. Michelet, bd. 1-3, Berlin 1836, ktl. 557-559; bd. 2, i *Hegel's Werke* bd. 14, s. 59-64 (Jub. bd. 18, s. 59-64), fremstilles Sokrates' ironi, bl.a. i en sammenligning med den nyere, og i det tredje bind af samme værk under overskriften »Hauptformen, die mit der fichte'schen Philosophie zusammenhangen« udfoldes Fr. Schlegels standpunkt, jf. *Hegel's Werke* bd. 15, s. 642-644 (Jub. bd. 19, s. 642-644). Ved siden af disse tre værker findes en vigtig diskussion af ironien i anmeldelsen »Ueber: 'Solger's nachgelassene Schriften und Briefwechsel'« (1828), i *Vermischte Schriften*, udg. af Fr. Förster og L. Baumann, bd. 1-2, Berlin 1834-35, ktl. 555-556; bd. 1, i *Hegel's Werke* bd. 16, s. 436-506 (Jub. bd. 20, s. 132-202). Endvidere findes der kortere omtaler af ironien i *Phänomenologie des Geistes*, udg. af J. Schulze, Berlin 1832, ktl. 550, i *Hegel's Werke* bd. 2, s. 558f. (Jub. bd. 2, s. 566f.), i *Encyclopädie* (161,6) bd. 3, § 571, i *Hegel's Werke* bd. 7,2, s. 451 (Jub. bd. 10, s. 457), og endelig i *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, udg. af Ph. Marheineke, bd. 1-2, Berlin 1840, ktl. 564-565; bd. 2, i *Hegel's Werke* bd. 12, s. 388-390 (Jub. bd. 16, s. 388-390). Med sin bemærkning om, at Hegel ikke forstod sig på ironi, knytter SK formentligt an til et sted i H.G. Hothos *Vorstudien für Leben und Kunst*, Stuttgart og Tübingen 1835, ktl. 580, s. 394, hvor det om Hegel hedder: »Spøg og munterhed trivedes han ligeledes ved, men humorens dybeste grund var delvis lukket for ham, og den nyeste form for ironi var i den grad i modstrid med hans egen retning, at han næsten savnede organ for ogsaa at anerkende det ægte i den, endsige nyde det«.

I trykt udgave: Bind 4 side 199 linje 33

◀ **Bjergprædikenen ... see Dig faste** : jf. Matt 6,17-18: »Men når du faster, så salv dit hoved og vask dit ansigt, så du ikke faster synligt for mennesker, men for din fader, som er i det skjulte«.

I trykt udgave: Bind 4 side 199 linje 36

◀ **Menighedens Idee** : sigter formentlig til N.F.S. Grundtvigs tanker om menighedsfællesskabet som kristendommens fundament.

I trykt udgave: Bind 4 side 200 linje 4

◀ **desultorisk** : springende, ustadig; faldende i adskilte dele. De foregående paralleller har haft til opgave at
40 af 45 sider

belyse, hvor uforståelig netop Abraham er.

I trykt udgave: Bind 4 side 200 linje 11

◀ **Misvisningens Øjeblik** : Retningsbestemmelse vha. et kompas er underlagt en generel misvisning (deklination), da der ikke er sammenfald mellem det magnetiske nord og det virkelige nord. Også lokal misvisning (deviation), der skyldes nærliggende jernmasser, kan finde sted. Misvisningens øjeblik indfinder sig i de paralleller, som skal fremhæve Abraham.

I trykt udgave: Bind 4 side 200 linje 15

◀ **Forudvidenhed** : det at vide noget forud, evne til at kunne forudse noget. Ordet er præget af bibelsk brug (NT-1819), hvor viden om det, som skal komme, er forbeholdt Gud.

I trykt udgave: Bind 4 side 200 linje 31

◀ **Achilleus** : Hovedpersonen i Euripides' *Ifigenia i Aulis* kommer til Aulis i den tro, at hun skal ægte Achilleus (151,17).

I trykt udgave: Bind 4 side 201 linje 26

◀ **Choret** : I *Ifigenia i Aulis* optræder et »Chor af Qvinder fra Chalkis«. De kommenterer handlingsgangen i tragedien. Da de er kvinder og mødre, er deres sympati helt på Ifigenias side.

I trykt udgave: Bind 4 side 201 linje 26

◀ **Kong Edvard d. 4. ... Clarences Mord** : I 2. akt, 1. scene, af Shakespeares drama *Richard den Tredie* overbringer Gloster (den senere Richard III) den regerende, men dødsyge kong Edvard IV nyheden om, at hans bror George, hertugen af Clarence, den retmæssige tronarving, er død. Kongen har først selv beordret henrettelsen udført, men fortrudt. Ved at forhale kontraordren har den ryggesløse Gloster lettet sin egen vej til tronen, som han ingen legitim adkomst har til. Kongen har overset Glosters interesse i mordet på Clarence (194,12).

I trykt udgave: Bind 4 side 201 linje 33

◀ **Wer bat ... von Liebe** : »Hvem bad for ham? Hvem knæled, i min Vrede, / For mig og bad mig overveje vel? / Hvem nævnte Broderskab? hvem Kærlighed?« SK citerer med små afvigelser fra *König Richard der Dritte* i *Shakspeare's dramatische Werke* (194,12) bd. 3, 1840, s. 278, og ændrer »hieß mich überlegen« til »bat mich überlegen«.

I trykt udgave: Bind 4 side 202 linje 1

◀ **Klytaimnestra og Iphigenia** : Både mor og datter begræder datterens skæbne, jf. ordvekslingen i *Iphigeneia i Aulis* (151,16) v. 1285-1292: »o Barn! / Jeg Arme, som miste dig skal! / Din Fader os flyer og fordrer din Død. / *Iphigeneia*. / O Moder! Moder! vor Sorg er eens, / Og jeg maa jamre som du; / Ei Lyset jeg meer, / Ei den straalende Sol skal jeg skue. / O vee! o vee!«

I trykt udgave: Bind 4 side 202 linje 5

◀ **uudsigelige Sukke** : jf. Rom 8,26, hvor Paulus skriver om ånden, at den »går i forbøn for os med uudsigelige sukke«.

I trykt udgave: Bind 4 side 202 linje 6

◀ **taler i Tunger** : sigter formentlig til 1 Kor 14,2: »For den, der taler i tunger, taler ikke til mennesker, men til Gud; ingen forstår ham jo, det, han taler ved Ånden, er hemmeligheder«.

I trykt udgave: Bind 4 side 202 linje 19

◀ **renoncerer paa** : afstår fra.

I trykt udgave: Bind 4 side 202 linje 23

◀ **Den tragiske Helt** : Agamemnon (151,22).

I trykt udgave: Bind 4 side 203 linje 6

◀ **Vaudeville** : Inspireret af tysk og navnlig parisisk teaterliv indførte J.L. Heiberg i 1825 vaudevillen på Det kgl. Teater. Genren er en borgerlig intrigekomedie med indlagte sangnumre til lette og gerne i forvejen kendte melodier; personerne er uheroiske og ofte pudsige; konfliktstoffet er af lokal karakter og rummer

altid overkommelige kærlighedsforviklinger. Heiberg oversatte og bearbejdede en mængde vaudeviller og skrev selv i alt ni, de fleste i 1825-27, og fulgte dem op med en kritisk redegørelse for genrens fortrin: *Om Vaudevillen, som dramatisk Digtart, og om dens Betydning paa den danske Skueplads*, Kbh. 1826; jf. J.L. Heibergs *Prosaiske Skrifter* bd. 1-3, Kbh. 1841-43 (jf. ktl. 1560); bd. 1, s. 123-247. Den lette genre blev umådeligt populær og slog Heibergs navn fast som den førende da. dramatiker.

I trykt udgave: Bind 4 side 203 linje 18

◀ **Gud skal see sig om Lammet til Brændofferet min Søn** : 1 Mos 22,8 (105,2).

I trykt udgave: Bind 4 side 203 linje 22

◀ **Passiar** : overflødig snak, sludder.

I trykt udgave: Bind 4 side 204 linje 2

◀ **Kalchas** : spåmanden, som på Agamemnons vegne skal forestå ofringen af Ifigenia (151,22).

I trykt udgave: Bind 4 side 204 linje 6

◀ **Declamations-Stykke** : indstuderet oplæsningsstykke foredraget i høj stil.

I trykt udgave: Bind 4 side 204 linje 14

◀ **Socrates ... Hans Dødsdom** : Processen mod Sokrates, som førte til hans død 399 f.Kr., kendes især fra Platons gengivelse, *Sokrates' Forsvarstale*. Talen falder i tre dele: efter anklagen, efter domsafsigelsen og efter fastsættelsen af straffen (jf. *Platons Skrifter* (119,9) bd. 1, s. 257-293).

I trykt udgave: Bind 4 side 204 linje 22

◀ **Krisis** : skelnen, dom; afgørelse, afgørende vending.

I trykt udgave: Bind 4 side 204 linje 33

◀ **Spil** : I *Om Begrebet Ironi* fremstilles Sokrates' opfattelse af døden, som den kommer til udtryk i forsvarstalen: »dette Spil med Livet, denne Svimmelhed, idet Døden viser sig snart som noget uendeligt betydningsfuldt, snart som Intet, det er det, der behager ham«, SKS 1, 139.

I trykt udgave: Bind 4 side 204 linje 35

◀ **sidste Replik ... af Sokrates** : Omgivet af sine ulykkelige disciple har den dødsdømte Sokrates roligt og resolut tømt giftbægeret; bedst som lammelsen breder sig fra benene op mod hjertet, slår Sokrates pludselig det klæde, der ligger hen over hans ansigt, til side og henvender sig til Kriton med de ord, som skulle blive hans sidste: »Kriton, vi skylder Asklepios en Hane. Den maa I ofre! Forsøm det ikke!« *Faidon* 118a (jf. *Platons Skrifter* (119,9) bd. 3, s. 239).

I trykt udgave: Bind 4 side 205 linje 13

◀ **da Sokrates ... er poetisk forflygtiget** : Der skelnes mellem den historiske Sokrates og Platons digteriske fremstilling af ham, en skelnen, som SK udvikler i førstedelen af *Om Begrebet Ironi*, hvor også *Sokrates' Forsvarstale*, som der refereres til i det følgende, opfattes som absolut ironisk.

I trykt udgave: Bind 4 side 205 linje 24

◀ **Majoritet af 3 Stemmer** : Hvad angår stemmefordeling, følger SK i sin læsning af *Sokrates' Forsvarstale* 36a Fr. Asts gr./lat. udgave *Platonis opera quae exstant* bd. 1-11, Leipzig 1819-32, ktl. 1144-1154 (forkortet *Platonis opera*); bd. 8, 1825, s. 142. Senere udgivere læser på dette sted »30« (jf. *Platons Skrifter* (119,9) bd. 1, s. 287).

I trykt udgave: Bind 4 side 205 linje 28

◀ **løs og ledig Tale paa Torvet** : Det fortælles om Sokrates, at han efter at have opgivet sin granskning af fysiske ting begyndte »at filosofere i Værkstederne og paa Torvet«, 2. bog, kap. 5, afsnit 21, i *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (190,32) bd. 1, s. 66.

I trykt udgave: Bind 4 side 205 linje 28

◀ **Pythagoras's Døds-Situation ... Cfr. Diogenes 8de Bog § 39** : jf. 8. bog, kap. 1, afsnit 39, i *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (190,32) bd. 1, s. 379: »Pythagor fik sin Død paa følgende Maade: Han var med sine Fortrolige i Milons Huus; Af Misundelse satte Een af dem, der ej vare anseete værdige til Optagelse i

hans Selskab, Ild paa Huset – Nogle sige, at Krotoniaterne selv gjorde det, af Frygt for tyranniske Anslag. – Pythagor undgik at indebrændes, og var kommen til en Ager, fuld besaaet med Bønner; Her stod han stille, sigende: Det er bedre at gribes, end at træde disse ned, bedre at dræbes, end at tale; Her blev han og myrdet af dem, som forfulgte ham«.

I trykt udgave: Bind 4 side 205 linje 31

◀ **det er Dig, det gjelder** : alluderer måske til beretningen i 2 Sam 12,1-7 om profeten Natan, der fortæller kong David en lignelse om en rig mand, som tog en fattig mands eneste lam og tilberedte det til en besøgende, fordi den rige mand ikke nænnede at tage af sine egne får og okser, skønt han havde en umådelig mængde. David blev meget vred og sagde, at den rige mand skulle erstatte lammet firdobbelt og dø; da sagde Natan til David: »Du er manden«. David havde nemlig ladet Urias dræbe og giftet sig med hans kone Batseba.

I trykt udgave: Bind 4 side 206 linje 3

◀ **Gud skal see sig om Lammet til Brændoffer min Søn** : 1 Mos 22,8 (105,2).

I trykt udgave: Bind 4 side 206 linje 20

◀ **fremmed Tungemaal** : 202,19.

I trykt udgave: Bind 4 side 206 linje 30

◀ **æniigmatisk** : gådefuldt.

I trykt udgave: Bind 4 side 206 linje 35

◀ **uresolveret** : ubeslutsom.

I trykt udgave: Bind 4 side 207 linje 7

◀ **Hæsikator** : en stammer; en ubeslutsom person.

I trykt udgave: Bind 4 side 207 linje 9

◀ **constituerer** : ansætter midlertidigt, sammensætter.

I trykt udgave: Bind 4 side 207 linje 18

◀ **han seer i Løndom** : jf. Matt 6,4.6.18, hvor det om Gud hedder, at han »seer i Løndom« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 4 side 207 linje 24

◀ **engang i Holland ... Prisen op** : kilden ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 4 side 208 linje 2

◀ **flaue** : lave, dårlige.

I trykt udgave: Bind 4 side 208 linje 2

◀ **ferraske sig** : forhaste sig.

I trykt udgave: Bind 4 side 208 linje 14

◀ **deilige at see til** : alluderer formentlig til 1 Mos 2,9, hvor det hedder: »Gud Herren lod alle slags træer, der var dejlige at se på og gode at spise af, vokse frem af jorden, også livets træ midt i haven og træet til kundskab om godt og ondt«. Jf. 1 Mos 3,6.

I trykt udgave: Bind 4 side 208 linje 15

◀ **vinkende** : lokkende, fristende.

I trykt udgave: Bind 4 side 208 linje 15

◀ **primitivt** : oprindeligt, fra grunden af.

I trykt udgave: Bind 4 side 208 linje 19

◀ **gaae videre** : 128,18.

I trykt udgave: Bind 4 side 209 linje 1

◀ **den Skrædder ... betragtede Verden** : Der sigtes til eventyret om »Der Schneider im Himmel« i *Kinder- und Haus-Märchen*, udg. af J.L.K. og W.K. Grimm, bd. 1-3, 2. udg., Berlin 1819-22 [1812], ktl. 1425-1427; bd. 1, s. 177-179. En lam og småbedragerisk skrædder døde og fik slæbt sig op til himlens port, hvor Sankt Peter af medlidenhed lod ham komme ind. Mens Vorherre var en tur i haven, benyttede skrædderen lejligheden til at se sig om i himlen. Han satte sig i Vorherres tronstol, hvorfra han kunne se alt, hvad der foregik på jorden, og fik da øje på en gammel kone, der var i færd med at stjæle noget vasketøj. Skrædderen blev så forarget, at han smed en skammel af guld i hovedet på hende. Da Gud kom tilbage og savnede skamlen, fik han til sidst skrædderens forklaring. Gud meddelte så, at kun han skulle straffe menneskene, hvordan ville det ellers ikke være gået skrædderen selv, for slet ikke at tale om, hvordan himlen ville være tømt for stole og skamler, ja, end ikke en ildrager ville der være tilbage. Derpå blev skrædderen ført ud af himlen.

I trykt udgave: Bind 4 side 209 linje 14

◀ **Den dunkle Heraklit (...)** **Dianas Tempel** : Den før-sokratiske filosof Heraklit (o. 540-480 f.Kr.) mødte ikke forståelse for sine teorier om altings bevægelse; misforstået og miskendt henlagde han sit aforistisk affattede værk i Artemis' tempel, jf. 9. bog, kap. 1, i *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (190,32) bd. 1, s. 403. Jf. *Pap.* IV A 58.

I trykt udgave: Bind 4 side 210 linje 8

◀ **Dianas Tempel** : Til den gr. jagtgudinde Artemis svarer den rom. Diana (210,8).

I trykt udgave: Bind 4 side 210 linje 9

◀ **man kan ikke gaae to Gange gennem den samme Flod** : 210,19.

I trykt udgave: Bind 4 side 210 linje 11

◀ **man kan end ikke gjøre det eengang** : Det fortælles om Heraklits elev Kratylos, der var Platons lærer i ungdomsårene, at han til sidst slet intet ville sige, men blot bevægede den ene finger, idet man efter hans opfattelse ikke kunne udsige noget om noget, hverken positivt eller negativt. En beslægtet skepsis lå til grund for hans radikalisering af den heraklitiske udtalelse om, at man ikke to gange kan stige ned i samme flod og forblive den samme. I sine »Udkast til Forelæsninger over den ældre Philosophies Historie« skriver Poul Martin Møller i afsnittet om Heraklit: »Forestillingen om den ustandse Overgang af alt Tilværende til Andet, var ret levende hos Heraklit, og han anskueliggjør den ved mange forskjellige Vendinger. Saaledes siger han, at man kan ikke to Gange stige ned i den samme Flod, thi det rindende Vand er altid andet. En af hans Disciple, Kratylos, udtrykte det endnu stærkere, idet han sagde, at man ikke engang kunde stige een Gang ned i den samme Flod, fordi enhver Ting forandredes endog i den mindste Tidsdeel. Man kunde derfor ikke med Sandhed udsige Noget om nogen Ting, fordi det blev til andet, idet man talte derom; man kunde blot stiltiende pege paa Objecterne med Fingeren. Der meentes hermed, at ingen Ting i noget Moment beholder Totaliteten af sine Bestemmelser uforandret eller uformindsket: 'alle Ting baade ere og ere ikke'«, *Efterladte Skrifter* (189,22) bd. 2, 1842, s. 304.

I trykt udgave: Bind 4 side 210 linje 14

◀ **en eleatisk Sætning, der negter Bevægelsen** : Den eleatiske skole har sit navn fra den jonisk-græske koloni Elea (i dag Velia) på Syditaliens vestkyst; skolen var en af de ældste i det græske storrige og grundlagt o. 540 f.Kr. af filosofen Xenofanes fra Kolofon, der ofte kaldes den første skeptiker, fordi han betvivlede gyldigheden af den menneskelige erkendelse. Den eleatiske skepsis førtes videre af især Parmenides og dennes elever, Zenon og Melissos, der i forlængelse af deres læremester formulerede sig i paradoksale påstande om det værendes udelelighed og umuligheden af enhver form for bevægelse. Jf. W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* (155,23) bd. 1, s. 150-153.

I trykt udgave: Bind 4 side 210 linje 16

◀ **Και ποταμου ροη απεικαζων ... Ast. 3die B. Pag. 158** : gr. »og idet han sammenligner tilværelsen med strømmen i en flod, siger han, at man ikke to gange kan stige ned i samme flod« (*Platons Skrifter* (119,9) bd. 3, s. 34). Citatet er fra Platons dialog *Kratylos* 402a i *Platonis opera* (205,28) bd. 3, 1821, s. 158f., idet SK dog udelader et *av* før *εμβαλης*.

I trykt udgave: Bind 4 side 210 linje 19

◀ **Cfr. Tennemann Gesch. d. Philos. ... Pag. 220** : Jf. W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* (190,34) bd. 1, s. 220: »Heraklit drückte diesen Wechsel der Dinge durch ein sinnliches Bild aus: *man kann nicht zweimal durch denselben Fluß gehen*. Einer seiner Nachfolger fand darin schon zu viel nachgegeben, und setzte berichtigend hinzu: *Man kann es auch nicht einmal*«.

